

استیلا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

استاد دامن دے ناں

رات کلپھنی

پنجابی کلام

وارث شاہ اوہ سدا ای جیوندے نی
جیہناں کیتیاں نیک کمائیاں نیں
(وارث شاہ)

بکھے شاہ اسام مرنا ناہیں، گور پیا کوئی۔ ہور
(بکھے شاہ)

رات کُلیہنی (پنجابی کلام)

حبیب جالب

جالب پبلی کیشنز کراچی

جملہ حقوق محفوظ

ترتیب و پیشکش

سعید پرویز

جیل نقش

سرورق:

جولائی 2001ء

باراؤل:

مقصود پرنسٹرز محمد بن قاسم روڈ کراچی

طابع:

جالب پبلی کیشنز A-272 بلاک نمبر 7

ناشر:

ایڈمنسٹریشن سوسائٹی کراچی

فون نمبر 4537579 - 4538238

قیمت:

150 روپے

وِزوا

17۔ پیش لفظ

19۔ میرا بیٹا میرا حبیب

33۔ پاکستانی شاعر حبیب جالب

37۔ مزاحمتی شاعر حبیب جالب

39۔ اک شاعری جالب

41۔ حبیب جالب بارے جان کاری

کلام جالب

55۔ جالب سائیں کدی کدائیں

57۔ وچھڑے دل وی مل سکدے نیں

58۔ اُچیاں کنداں والا گھری

59۔ رات کلیہنتی

61۔ زعماناں دے درمیں کھلے

- 63۔ مُنڈیا
- 65۔ اک لقم
- 66۔ باز آ جاؤ
- 67۔ دھی کھی دی
- 69۔ گل سن چپنا
- 72۔ بوٹاں دی سرکار
- 73۔ ماں بولی
- 75۔ اک مجبور عورت دا گیت
- 77۔ ڈھول سپاہی
- 78۔ کوئی نہ جانے دل پیاردا
- 79۔ امریکہ توں جنگ آؤندی اے
- 81۔ جشن مناؤ
- 82۔ انتخابات
- 83۔ بابا
- 84۔ وطنوں دور
- 85۔ جھکے نہ اے لہو رنگیا پرچم
- 86۔ میاں عبدالحق
- 87۔ کُوے
- 89۔ اُستاد دامن
- 91۔ اک شاہنجن
- 92۔ چنویں فلی گیت

پیش لفظ

حبیب جالب عوامی شاعر ہن۔ دنیا بھر دے انسان دوست اوہناں نال پیار کر دے نیں۔ ایس پیار دی اکو وجہ اے حبیب جالب دا اپنے اصولاں تے آخری ساہاں تیکر ڈٹے رہنا۔

اوہناں اردو نوں اظہار دا ذریعہ بنایا پر کدی کدی اوہ اپنی ماں بولی وچ وی شعر کہندے سن۔ ایس بارے اوہناں دا کہنا سی کہ ”جہلم دے پار وی تے اپنی گل اپڑاؤنی اے“ کتاب وچ اوہناں دے چوہو پینجی فلمی گیت وی شامل نیں۔ انج کتاب پڑھن والیاں تیکر اوہناں دی تقریباً مکمل پنجابی شاعری پہنچ جائے گی۔

کتاب پنجابی زبان دے عوامی لب و لہجے دے مزاحمتی شاعر استاد دامن ہوراں دے ناں کر دیاں ہویاں ایہہ گل میرے دھیان وچ سی کہ استاد ہوراں نے وی جالب صاحب دے نال نال ویلے دے ہر ظالم حکمران نوں لٹکایا تے کسے اگے سر نہیں جھکایا۔

کتاب وچ قبلہ والد صاحب دی تحریر ”میرا بیٹا میرا حبیب“ دا خاص حصہ شامل اے۔ ایہہ تحریر میں کتاب ”گھر کی گواہی“ توں لئی اے۔ والد صاحب دی تحریر اصل شکل یعنی اردو وچ ای شامل کیتی اے تاں جو اوہناں دی تحریر دا اپنا حسن برقرار رہوے۔ ایس توں دکھ ایس پراگے وچ جالب صاحب ہوراں دی اک آن چھپی غزل جیہڑی کہ کسے وی پراگے وچ نہیں سی اوہ پارلے پنجاہوں چھین والے مہینہ وار ”پریت لڑی“ وچوں جن آصف رضا اتے راول راٹھ جی ہوراں دے اُدھم دی وجہ نال بھی اے جیہڑی ایس کتاب وچ شامل کر رہے ہاں۔ اتے ایس توں

و کھ جالب صاحب ہوراں بارے جانکاری والے حصے نوں ایہناں بچناں ہی ترجمایا
ہے۔ میں ایہناں دوہاں بچناں دا دلوں تھورایت ہاں۔ غزل کجھ انج اے :

زنداناں دے در نہیں کھلدے ہتھواں ہاواں نال
بچناں ایہہ تے کھلن گے لوہے دیاں باہواں نال

اوہناں دی ایس پنجابی کتاب نوں ایس امید دے نال تہانوں پیش کر رہیا
ہاں کہ انسان دوست، جالب دوست ایس کتاب نوں پسند کردیاں ہویاں قبول کرن
گے۔ اوہناں دے اپنے ایس شعر تے گل مکاواں گا:

ظلم دے ہتھوں جیون کھو لو، موت دے ڈر نوں مار دیو
ایہہ دھرتی اے پیار دے قابل ایس دھرتی نوں پیار دیو

سعید پرویز
26 مئی 2001ء
دوپہرے ڈھائی بجے
کراچی

میرا بیٹا میرا حبیب

میرا بیٹا حبیب احمد جالب ۲۴ مارچ ۱۹۲۸ء مطابق یکم شوال ۱۳۴۶ھ ہجری بروز ہفتہ صبح ساڑھے آٹھ بجے عید الفطر کے دن پیدا ہوا۔ ماہ صیام اپنی تمام تر رونقوں سمیت رخصت ہو چکا تھا۔ عید کا چاند نظر آنے کا اعلان ہمارے گاؤں کے ماسٹر محمد دین نے نقارے پر چوٹ لگا کر کر دیا تھا۔ روزے دار، عید سعید کی خوشی میں سرشار نعرہ نکبیر، نعرہ رسالت بلند کر رہے تھے۔ گولے چل رہے تھے کیونکہ صبح عید تھی۔ اہل اسلام عید کی خوشی میں چاند رات جاگ کے گزارتے ہیں۔ لوگ خرید و فروخت میں مصروف رہتے ہیں۔ سکھی سہیلیاں اپنے عید کے جوڑوں کو گونا گونا گوی لگاتی ہیں۔ ہاتھوں پر مندی لگائی جاتی ہے مگر اس کے ساتھ ساتھ بہت سے اللہ کے نیک و صالح بندے چاند رات عبادت و ریاضت میں بھی گزارتے ہیں۔

ایک چاند رات ہم نے بھی جاگ کر گزاری تھی۔ تمام رات رابعہ بصری تکلیف میں مبتلا رہی حتیٰ کہ صبح کے چھ بج گئے میاں کے دیوان خانے سے بار بار نماز عید کے جلوس کی روانگی کا اعلان ہو رہا تھا۔ آہستہ آہستہ گاؤں کے لوگ میاں کرار خان کے دیوان خانے کے باہر جمع ہو رہے تھے۔ جلوس کی تیاریاں ہو رہی تھیں۔ میاں کرار خان بار بار لوگوں سے میرے بارے میں پوچھ رہے تھے۔ لوگ بار بار مجھے بلانے کے لئے گھر کے چکر بھی لگا رہے تھے مگر

میری مجبوری تھی۔ میں ایسی نازک حالت میں اہلیہ کو چھوڑ کر نہیں جاسکتا تھا حتیٰ کہ نماز عید کا جلوس میاں کرار خاں کے دیوان خانے سے روانہ ہو گیا۔ میں گھر کے صحن میں بیٹھا پردہ غیب سے کیا ظاہر ہوتا ہے اس کا خطر تھا، رابعہ بصری کی ٹائینا ماں کو ٹھری میں اپنی بیٹی کے پاس موجود تسبیح کر رہی تھی اسی اثنا میں کسی نے کوٹھری سے باہر آکر مجھے مبارکباد دیتے ہوئے بتایا کہ بفضل تعالیٰ بیٹا پیدا ہوا ہے اور زچہ بچہ دونوں خیریت سے ہیں یہ سب کچھ سن کر میں نے خدا کا شکر ادا کیا اور گھر سے باہر نکل کر عید گاہ کی طرف تیزی سے بھاگا نماز عید کا جلوس پولیس چوکی تک پہنچ چکا تھا کہ جب میں نے جلوس کو جالیا، میرے جلوس میں شامل ہونے اور بیٹے کی پیدائش کی خبر سن کر تمام لوگ بہت خوش ہوئے۔ میں نے نماز عید ادا کی اور یوں بارگاہ ایزدی میں شکر ادا کیا۔ یہ وہ مبارک عید تھی کہ جب خدا کی رحمت سے میرے گھر شیر دل بیٹے حبیب احمد نے جنم لیا جسے دنیا حبیب جالب کے نام سے جانتی ہے۔ یہ چاند رات کا چاند ہے جو مانند آفتاب دنیا میں طلوع ہوا کبھی نہ غروب ہونے کے لئے۔ میری دعا ہے کہ خدا اس کی عمر دراز کرے (آمین)

سبحان اللہ کیا مبارک عید تھی کیا خوشی و مسرت کا دن تھا کہ جب دنیائے اسلام میں عید منائی جا رہی تھی۔ ماہ صیام رخصت ہو چکا تھا۔ مسلمانان عالم عید کی خوشیوں میں جلوس نکال رہے تھے۔ نعرہ تکبیر اور نعرہ رسالت بلند ہو رہے تھے ہر سو ذکر خدا اور زبان تھا۔ خوش گلو نعت خواں پیارے نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے حضور نذر گزار رہے تھے ایسی ہی ایک سہانی صبح عید تھی کہ جب حبیب جالب پیدا ہوا یہ نوید صبح بن کر دنیا میں آنے والا یہ روشنیوں کا دلدادہ، یہ اجالوں کا متوالا، یہ اندھیروں کا دشمن، تاریکیوں سے متفرا اس کی پیدائش صبح ساڑھے آٹھ بجے ہوئی کہ جب رات کی سیاہیوں کا سینہ چیرتے ہوئے انوار و تجلیات کا سورج آب و تاب سے چمک رہا تھا۔

حبیب جالب کی پیدائش اس زمانے میں ہوئی کہ جب ہندو مسلم اتحاد اپنے عروج پر تھا اور پورا ہندوستان انگریز کے خلاف سیسہ پلائی ہوئی دیوار بنا ہوا تھا اور آزادی کے نعروں سے

فضا گونج رہی تھی اس فضا میں حبیب جالب کی پیدائش ہوئی۔

حضرت بابا میرے شاہ صاحب کی دعا

ایک دفعہ کا ذکر ہے کہ میرا چھوٹا بیٹا حبیب اس وقت اس کی عمر تین سال ہوگی سخت بخار میں مبتلا ہو گیا شام میں اسے بخار ہوا اور رات ہونے تک بخار کی شدت میں اضافہ ہو گیا جوں جوں رات گزر رہی تھی بخار کا زور ٹوٹنے کی بجائے اس کی شدت میں مسلسل اضافہ ہو رہا تھا حبیب مجھ سے بہت مانوس تھا اسی لئے میں نے ہی اسے اپنی گود میں لے رکھا تھا۔ گرمی کا موسم اور بخار کی شدت کے باعث حبیب بار بار چیخ مار کر میری بغل میں گھس جاتا یوں جیسے وہ کسی سے خوفزدہ ہو۔ گرمی کی وجہ سے ہم دونوں میاں بیوی بچے کو لے کر چھت پر آگئے ہمارا خیال تھا کہ کھلی فضا میں بچے کو کچھ سکون ملے گا مگر بچے کی کیفیت میں کوئی فرق نہیں آیا اور بخار مسلسل اسی شدت کے ساتھ موجود رہا۔ ہم دونوں میاں بیوی قرآنی آیات پڑھ پڑھ کر حبیب کو دم درود کر رہے تھے حتیٰ کہ اسی تک و دو میں آدھی رات بیت گئی مگر بچے کو کوئی افادہ نہیں ہوا آدھی رات گئے حبیب کی ماں نے مجھے بتایا کہ شام کے وقت مجھے حضرت بابا میرے شاہ صاحب کی آواز سنائی دی تھی حبیب اس وقت گھر کے دروازے پر کھڑا تھا اور بابا میرے شاہ صاحب بڑی اونچی آواز میں کہہ رہے تھے کہ شام کے وقت بچے کو گھر کے دروازے پر مت کھڑا ہونے دیا کرو بچے کو اندر کرلو۔

حبیب کی ماں نے یہ واقعہ سنا کر مجھے کہا کہ سنا ہے بابا میرے شاہ صاحب گولے آرائیں کے گھر تشریف لائے ہوئے ہیں کیوں نہ ہم حبیب کو لے کر بابا جی کی خدمت میں حاضر ہو جائیں تاکہ وہ بچے کو دم درود کریں۔ حبیب کی ماں کی بات سن کر میں سوچ میں پڑ گیا آدھی رات گزر چکی تھی باہر گھپ اندھیرا چھایا ہوا تھا۔ گاؤں دیہات کی اندھیری رات کہ جہاں ہاتھ کو ہاتھ بھائی نہیں دیتا ایسے میں دوسرے محلے جانے کے خیال ہی سے بدن میں جھرجھری

سی آئی مگر بچے کی تکلیف بھی ناقابلِ برداشت تھی لہذا ہم دونوں میاں بیوی خدا کا نام لے کر گھر سے بابا میرے شاہ صاحب کی طرف روانہ ہو گئے میں نے حبیب کو اٹھا رکھا تھا گاؤں کی خاموش سنان اور اندھیری رات میں ہم دونوں میاں بیوی بچے کو لئے جا رہے تھے حتیٰ کہ گولے آرائیں کے گھر کے دروازے پر ہم نے پہنچ کر دروازہ کھٹکھٹایا اتنی رات گئے دروازے پر دستک سن کر گولے آرائیں کے گھر والے پریشان ہو گئے بابا میرے شاہ صاحب بھی نیند سے بیدار ہو گئے تھے۔ ہم بابا جی کی خدمت میں حاضر ہوئے اور حبیب کے بارے میں انہیں بتایا بابا میرے شاہ صاحب نے بچے کو دم کیا اور مجھے بھی چاروں قل اور اول آخر درود شریف پڑھنے کا طریقہ بتایا اور پھر فرمایا کہ اس طرح بچے کو دم کرو اور آیت البقرہ و ما انفقم نفقۃ و انظرۃ من نفوۃ آیت بھی پڑھ کر دم کرو۔

بابا میرے شاہ صاحب کی خدمت میں حاضری دے کر ہم بچے کو لے کر گھر آ گئے میں بابا جی کی بتائی ہوئی قرآنی آیات پڑھ پڑھ کر بچے کو دم کرتا رہا مگر بچے کی حالت میں کوئی فرق نہیں پڑ رہا تھا۔ بچہ بدستور بخار میں تپ رہا تھا اور بار بار چیخ مار کے میری بغل میں گھس جاتا تھا ایسے جیسے وہ خوفزدہ ہو۔ بچہ اپنا ہاتھ بھی بار بار منہ میں ڈالتا تھا اس کی حالت عجیب ہو رہی تھی میں بابا جی کے بتائے ہوئے طریقے کے مطابق حبیب کو آیات قرآنی پڑھ پڑھ کر پھونکیں مار رہا تھا اور پھر اچانک اسی حالت میں مجھے نیند نے آگھیرا۔ میں نیم غنودگی کی حالت میں تھا کہ مجھے ایک بہت ہی خوفناک آواز سنائی دی کوئی کہہ رہا تھا ”تم بڑی تحصیل میں پہنچ گئے ورنہ ہم بچے کو لے جاتے۔“ یہ آواز اور الفاظ سن کر میرا کلیجہ ہل گیا اور میں ہڑبڑا کر اٹھ بیٹھا۔ میں نے حبیب کو دیکھا بخار ویسا ہی تھا مگر اب مجھے عین تسلی ہو گئی تھی کہ میرا حبیب رو بہ صحت ہو جائے گا اور پھر صبح ہوتے ہوتے واقعی بچے کا بخار بہت ہلکا ہو گیا۔ دوسرے دن اللہ کے ایک اور نیک بندے بزرگ سائیں لانے شاہ ہمارے گھر تشریف لائے حبیب کو بیمار دیکھ کر سائیں لانے شاہ نے بھی اسے دم درود کیا اور بچے کی صحت کے لئے دعا کی، دعا کے بعد سائیں جی نے بابا میرے شاہ کے بارے میں پوچھا تو میں نے انہیں بتایا کہ بابا جی محلہ بنگلہ میں گولے

آرائیں کے گھر تشریف لائے ہوئے ہیں مگر پھر پتہ چلا کہ بابا میرے شاہ صاحب جالندھر تشریف لے جا چکے ہیں۔ سائیں لانے شاہ صاحب ہمارے گھر ہی پر موجود تھے۔ بچے کی حالت کے پیش نظر سائیں جی کی موجودگی ہمارے لئے بہت ہی حوصلہ و تسلی کا باعث بنی ہوئی تھی۔ سائیں لانے شاہ ادھر ادھر کی باتیں کر رہے تھے۔ باتیں کرتے کرتے اچانک انہوں نے مجھے کہا کہ بھی حضرت خنی سرور سلطان کا عرس شریف شروع ہو گیا ہے چلو ہم دونوں عرس میں شرکت کے لئے کپور تھلے چلیں۔

سائیں جی کی بات سن کر میں سوچ میں پڑ گیا بچہ ابھی مکمل طور پر صحت یاب نہیں ہو پایا تھا ایسی حالت میں بچے کو چھوڑ کر میں کیسے جاسکتا تھا اور جب کہ بچہ مجھ سے بچے حد مانوس ہونے کی وجہ سے میرے بغیر رہ بھی نہیں سکتا تھا مگر دوسری طرف سائیں لانے شاہ کا کہنا میرے لئے حکم کا درجہ رکھتا تھا اور پھر حضرت خنی سرور سلطان کا عرس شریف آخر میں نے سائیں لانے شاہ کے حکم پر حضرت خنی سرور سلطان کے عرس میں شریک ہونے کا فیصلہ کر لیا اور اللہ کا نام لے کر سائیں لانے شاہ صاحب کے ساتھ میانیاں افغاناں سے کپور تھلہ روانہ ہو گیا مگر راستے بھر ایک لمحے کے لئے بھی میرا دھیان حبیب کی طرف سے نہ ہٹ سکا۔ دراصل حبیب مجھے بچپن سے ہی بہت پیارا لگتا ہے۔ کپور تھلے پہنچ کر حضرت خنی سرور سلطان کی درگاہ کے گدی نشین سے ملاقات ہوئی اور میں نے ان کی خدمت میں اپنے بچے حبیب کی صحت یابی کے لئے دعا کرنے کی التجا کی انہوں نے حبیب کے لئے بطور خاص دعا فرمائی اور پھر بچے کا احوال سن کر فرمایا کہ بچہ جب سات سال کی عمر کو پہنچ جائے تو اسے کپور تھلہ عرس شریف میں نیاز کے ساتھ حاضری کے لئے لانا اور پھر نیاز کے بارے میں بتایا کہ حسبِ توفیق نقارہ بنایا جائے جسے بچہ خود بجاتا ہوا حضرت خنی سرور سلطان کی نیاز لے کر حاضری دے انشاء اللہ بچہ صحت مند اور عمر دراز پائے گا۔

میلہ حضرت خنی سرور سلطان کا آج پہلا دن تھا میلہ آٹھ یوم تک رہنا تھا۔ سائیں لانے شاہ مجھ سے بولے کہ اب بچے کی طرف سے اطمینان ہو گیا ہے لہذا عرس کے اختتام تک

درگاہ پر قیام کریں گے۔ مگر میں اپنے لخت جگر کے لئے بے چین تھا۔ جسے میں بیمار چھوڑ آیا تھا۔ ان حالات میں میرے رکنے کا سوال ہی پیدا نہیں ہوتا تھا۔ لہذا میں نے بڑے ادب کے ساتھ روائگی کی اجازت چاہی۔ سائیں لانے شاہ نے ہر چند مجھے روکنا چاہا مگر میں نہ رک سکا۔ سائیں جی آخر بولے کہ دیکھو عنایت تم آج اپنے گاؤں نہیں پہنچ سکو گے مگر اس کے باوجود بھی میں اللہ کا نام لے کر کپور تھلہ سے جالندھر ہوتا ہوا رات کے نو بجے ٹانڈہ کے ریلوے اسٹیشن پہنچ گیا۔

ٹانڈہ تو میں پہنچ گیا مگر رات کے نو بج چکے تھے اور مجھے سائیں لانے شاہ یاد آرہے تھے کہ جنہوں نے کہا تھا کہ تم آج اپنے گاؤں نہیں پہنچ سکو گے۔ ٹانڈہ کے اسٹیشن پر میں کھڑا تھا کانوں میں سائیں جی کے الفاظ اور نظروں کے سامنے ان کا چہرہ۔

تم آج اپنے گاؤں نہیں پہنچ سکو گے۔“

اور واقعی میری سمجھ میں کچھ نہیں آرہا تھا کہ ٹانڈہ سے پانچ میل کا پیدل سفر کیسے طے کر سکوں گا۔ اندھیری رات کوئی ساتھی بھی نہیں کوئی سواری بھی نہ مل سکے گی مگر ان تمام مجبوریوں کے باوجود اپنے بیمار لخت جگر کی خاطر مجھے گاؤں پہنچنا تھا جتنی جلدی ممکن ہو سکے مجھے گھر پہنچنا تھا اور پھر یہ سوچ کر خطرناک راستے کی پرواہ کئے بغیر اندھیری رات میں میں پیدل ہی سڑک سوار ہو گیا، ٹانڈے سے انے دی کھوئی (اندھے کنواں) تقریباً ایک میل کے فاصلے پر تھی جب میں اس جگہ کے قریب پہنچا تو میں نے محسوس کیا کہ ادھر سے میں اور میری مخالف سمت سے کوئی اور مسافر آرہا ہے اندھیرا اس قدر تھا کہ کوئی شے نظر نہیں آرہی تھی میں ادھر سے اور وہ ادھر سے اپنی اپنی دھن میں گن چلے آرہے تھے کہ دونوں زوردار طریقے سے آپس میں ٹکرا گئے اور پھر وہ مجھ سے اور میں اس سے خوفزدہ ہو کر اپنی اپنی سمت میں بھاگے۔

بھاگتے بھاگتے میں نے پیچھے مڑ کر دیکھا تو مجھے کچھ بھی نظر نہیں آیا ہاں البتہ کوئی بھاگا چلا جا رہا تھا اللہ ہی بہتر جانے کہ وہ کون تھا۔ اس وقت میری عجیب حالت تھی خوف کے مارے

میرا برا حال تھا۔ میں نے ”ناد علی“ کا ورد شروع کر دیا اور تیز تیز قدم اٹھاتا اپنے گاؤں کی طرف چلتا رہا اپنے بیمار بیٹے حبیب کا خیال بھی مجھے آ رہا تھا۔ اسی تانے بانے میں پکا پل اُگیا اور پھر کسی غیبی طاقت نے مجھے سائیں قائم شاہ کی کھوئی پر پہنچا دیا۔ وہ رات میں کبھی نہیں بھول پاؤں گا کہ جب اپنے بیمار بیٹے کی محبت میں، میں نے اپنی جان کو خطرے میں ڈال دیا تھا یہ میں حقیقتاً ”سچ لکھ رہا ہوں کیونکہ رات میں ٹانڈے سے میانی کا سفر بہت خطرناک سمجھا جاتا تھا راستے میں چور ڈاکوؤں کا بھی خطرہ رہتا تھا مگر یہ سب بزرگان دین کا فیض تھا کہ میں بحفاظت اپنی منزل تک پہنچ گیا تھا۔ اب سلوٹر خانے کی عمارت میری نظروں کے سامنے تھی اور پھر فوراً ہی ایک گلی طے کر کے میں بخیریت تمام گھر پہنچ گیا۔ اس وقت رات کے گیارہ بج رہے تھے اور گنگوچوکیدار کی آواز آرہی تھی۔

جاگتے رہنا بھی اُوے۔

میں گھر میں داخل ہوا تو دیکھا کہ حبیب کو اس کی ماں گود میں لئے ہوئے تھی پاس ہی حبیب کی نانی گوماں تسبیح لئے بیٹھی تھی اور پڑھ پڑھ کر دم کر رہی تھی میں نے حبیب کے ماتھے پر اپنی ہتھیلی رکھی اسے بخار تھا۔

اچھا ہوا تم آگئے بچے نے اباجی اباجی کی رٹ لگا رکھی تھی۔

حبیب کی نانی نانی نے مجھ سے کہا۔

مجھے دیکھ کر حبیب اپنی ماں کی گود سے اتر کر میری گود میں اُگیا اور پھر مجھ سے لپٹ گیا۔

اتنی رات گئے کیسے پہنچے ہو؟

حبیب کی ماں نے مجھ سے پوچھا۔

تب میں نے سفر کا تمام حال بیان کیا کہ کس طرح ٹانڈے سے میانی تک پانچ میل کا فاصلہ میں نے طے کیا میرے باحفاظت پہنچنے پر حبیب کی نانی اور ماں دونوں نے خدا کا لاکھ لاکھ شکر ادا کیا پھر میں نے حضرت نخی سرور سلطان کی درگاہ کے سجادہ نشین کی حبیب کے لئے دعائے خیر اور سات سال کی عمر میں حبیب کی درگاہ نخی سرور سلطان پر حاضری کے بارے میں بتایا۔

خدا کے نیک بندوں کی برکت اور دعا سے میرا بچہ حبیب جلد ہی صحت یاب ہو گیا اور پھر سات سال کی عمر کو پہنچنے پر درگاہ حضرت خنی سرور سلطان کے سجادہ نشین صاحب کے حکم کے مطابق حسب توفیق نقارہ بنوایا گیا جسے بجاتے ہوئے حبیب نے حضرت خنی سرور سلطان کے مزار واقع کپور تھلہ حاضری دی۔

حضرت بابا دولے شاہ چشتی صابریؒ کی عالم جذب میں مشتاق حسین مبارک اور

حبیب احمد جالب کے بارے میں دعائیہ پیش گوئیاں

قصبہ ٹانڈہ ضلع ہوشیار پور میں ایک بزرگ حضرت پیر افضل جیؒ کی درگاہ تھی۔ اس درگاہ پر ایک درویش بابا دولے شاہؒ کا مستقل قیام تھا۔ بابا جی درگاہ کے خدمت گار تھے اور ہمیشہ وہاں جھاڑو کشی کرتے نظر آتے تھے۔ ظاہرہ نظر آنے والے عام سے معمولی فقیر، حقیقتاً اللہ کے بہت ہی پیارے بندے تھے۔

میرے والد میاں جی شرف الدین جیسا کہ وہ بزرگان دین و اولیاء عظام، فقراء کے بہت معتقد تھے۔ وہ خود بھی بزرگوں کے عرس منعقد کیا کرتے تھے اور بزرگوں کے عرس پر بڑے خلوص و عقیدت کے ساتھ حاضری بھی دیا کرتے تھے۔

میں درگاہ حضرت افضل جیؒ کے احاطے میں فکر مند بیٹھا تھا، کل مشتاق کا میٹرک کا نتیجہ نکلنے والا تھا۔ گزشتہ سال وہ میٹرک کے امتحان میں فیل ہو گیا تھا خدا نے غیبی مدد کی تھی اور بچے کو دوبارہ ہائی اسکول میں داخلہ ملا تھا۔ بچے نے بھی اس سال بہت محنت کی تھی مگر پھر بھی امتحان کا نتیجہ جب تک سامنے نہ آجائے کچھ نہیں کہا جاسکتا تھا کہ کیا ہوگا۔ ہم دونوں میاں بیوی کے ساتھ ساتھ مشتاق بھی بڑا فکر مند تھا۔

میٹرک کا نتیجہ لاہور بورڈ سے نکلتا تھا اور کل کے اخبارات میں نتیجہ شائع ہوتا تھا۔ اخبار صبح جاندھر سے آنے والی ٹرین سے ٹانڈہ پہنچتا تھا۔

اڑتے اڑتے یہ خبر بھی مجھ تک پہنچی تھی کہ مشتاق نے اپنے دوستوں سے کہا ہے کہ اگر

اس سال بھی میں فیل ہو گیا تو ٹائڈ اسٹیشن پر ہی ریل گاڑی کے نیچے آکر جان دے دوں گا اس بات نے الگ ہم دونوں ماں باپ کو پریشان کر رکھا تھا کہ خدا نخواستہ بچہ کوئی غلط قدم نہ اٹھالے۔ ہم اس کی نگرانی بھی کر رہے تھے۔ کل نتیجہ آنے والا تھا یہ ایک دن گزارنا ہم سے مشکل ہو رہا تھا۔ ایسے نازک حالات میں میرے والد میاں جی شرف الدین میانی افغاناں سے ٹائڈ تشریف لے آئے اور گھر سے معلوم ہونے پر کہ میں درگاہ حضرت افضل جی کے احاطے میں بیٹھا ہوں۔ آپ بھی وہیں تشریف لے آئے۔ میں نے والد صاحب کو دیکھا تو اٹھ کر انہیں سلام کیا میرے سلام کا جواب دینے کے بعد والد صاحب بولے کہ فوراً تیار ہو جاؤ تم کو ابھی میرے ساتھ پیر محمد دیوان شاہ اور حضرت ولی کمال نوری جمال پیر میرے شاہ صاحب کے منعقدہ عرس پر نیاز مندانہ حاضری دینا ہے والد صاحب کی بات سن کر میں نے ان سے کہا کہ کل مشتاق کا میٹرک کا نتیجہ آرہا ہے۔ بچہ گزشتہ سال فیل ہو گیا تھا لہذا اس سال کے نتیجہ کے بارے میں ہم میاں یوی اور خود مشتاق بھی ذہنی طور پر شدید پریشان ہیں اور ان حالات میں میں آپ کے ہمراہ کہیں نہیں جاسکوں گا۔ میرا جواب سن کر والد صاحب بولے کہ تم فکر مت کرو انشاء اللہ بزرگوں کی برکت سے اس بار بچہ پاس ہو جائے گا بس تم عرس پر چلنے کی تیاری کرو میں نے پھر والد صاحب کو قائل کرنے کے لئے بتایا کہ جو ان بچہ ہے اور اس بار وہ بہت جذباتی ہو رہا ہے۔ کتا ہے کہ اگر اس سال بھی فیل ہو گیا تو ریل کے نیچے آکر جان دے دوں گا میں مجبور ہوں اور ان حالات میں بچے کو تنہا نہیں چھوڑ سکتا۔ والد صاحب پھر بولے کہ تم انکار مت کرو۔ اور عرس پر چلو والد صاحب کی بات پر آخر میں نے دو ٹوک الفاظ میں صاف انکار کر دیا کہ میں آپ کے ساتھ نہیں جاؤں گا۔ میں نے مزید کہا کہ مجھے بچے کا امتحان درپیش ہے اور اس موقع پر آپ بھی میرا امتحان لینے کے لئے آگئے ہیں؟

ہم دونوں باپ بیٹا کی تکرار بڑی دیر سے بابا دولے شاہ سن رہے تھے۔ والد صاحب کا اصرار اور میرا ایہم انکار۔ بابا دولے شاہ ہاتھ میں جھاڑو درگاہ کی صفائی میں مشغول تھے کہ انہوں نے اچانک اپنا کام روک دیا اور غصے میں مجھے گھورتے ہوئے بولے اوئے عنایت!

کیوں بار بار اپنے باپ کو انکار کرتا ہے تیرا بار بار انکار، اور باپ سے تکرار، اچھا نہیں اپنے باپ کا کما مان اور ان کے ساتھ چلا جا۔ بابا دولے شاہ میرے ہم عمر اور بے تکلف دوست بھی تھے اسی لئے میں ان کی بات سن کر غصے میں آگ بگولہ ہو گیا۔ اور میں نے اسی کیفیت میں باباجی سے کہا۔ اوئے بابا! تم رہنے دو اور خاموش رہو۔ تمہیں حالات کا اور ان کی اہمیت کا اندازہ ہی نہیں۔ بس تم خاموشی سے درگاہ پر جھاڑو لگاؤ۔ میں بابا دولے شاہ کو سخت ست باتیں سنا کر، سر جھکائے فکر مند سا بیٹھا تھا۔ اور مجھے کچھ معلوم نہیں کہ بابا دولے شاہ کس عالم میں پہنچ چکے ہیں اوئے عنایت!

تو ہم کو کہتا ہے کہ ہمیں کچھ معلوم نہیں۔

اوئے تو سن لے!

ہم نے تیرے بچے کو پاس کر دیا ہے۔

باباجی کی بات سن کر بھی میں ان کی کیفیت نہ سمجھ پایا اور پھر ان سے مخاطب ہو کر بولا۔ باباجی!

نتیجہ لاہوریونیورسٹی سے نکلتا ہے!

میرا اتنا کہنا تھا کہ باباجی غضب ناک ہو گئے اور کہنے لگے۔

اوئے ہم لاہوریونیورسٹی کے مالک ہیں۔

ہم نے کہہ دیا کہ تیرا بچہ پاس ہے۔

یہ کہہ کر بابا دولے شاہ نے مزار حضرت افضل جی کی طرف اشارہ کر کے استہائی جذب کے عالم میں کہا۔

رب دی سوں (خدا کی قسم) ہم یونہی کتے رنگڑ فقیر نہیں ہوئے ہیں اگر تیرا بیٹا پاس نہ ہوا

تو اس مزار کو اینٹ اینٹ کر دوں گا۔

میں نے یہ الفاظ سنے تو نظریں اٹھا کر باباجی کو دیکھا بابا دولے شاہ صاحب کی آنکھیں

انگاردوں کی طرح دہک رہی تھیں اور ان کا پورا وجود کانپ رہا تھا۔

باباجی کو اس حالت میں دیکھ کر میرے بھی رونگٹے کھڑے ہو گئے اور میں خوف زدہ سا ہو کر تھر تھر کانپنے لگا۔

ادھر بابا دولے شاہ اسی جذب کے عالم میں کہہ رہے تھے۔
ہم نے اپنے پیر کی درگاہ میں عرضی ڈال دی ہے جو بارگاہ الہی میں منظور بھی ہو گئی ہے۔
پھر مجھ سے مخاطب ہو کر بولے۔

جا! تیرا بیٹا پاس ہے۔ مگر صرف پاس بلکہ ہم نے اس کے بڑے بڑے مرتبے بھی کر دیئے۔
میں تھر تھر کانپ رہا تھا اور آنکھیں پھاڑے باباجی کو دیکھ رہا تھا اور میرے والد محترم میرے کان میں کہہ رہے تھے۔

بابا دولے شاہ باطنی وزیرِ تعلیم ہیں۔

بابا دولے شاہ جذب کے عالم میں میرے بیٹے مشتاق کو دعائیں دے رہے تھے اس وقت ان کی سخاوت عروج پر تھی اور وہ دونوں ہاتھوں سے موتیوں کے دان لٹا رہے تھے کہ اسی دوران میرے چھوٹے بیٹے حبیب احمد کے پرائمری اسکول کے استاد میاں احمد حسین صاحب تشریف لے آئے حبیب اس وقت درجہ چارم میں پڑتا تھا میاں احمد حسین صاحب نے جو بابا جی کو جذب کے عالم میں لعل و گمر لٹاتے دیکھا تو وہ باباجی سے بولے۔

باباجی! مشتاق کو تو بہت کچھ دے دیا اب کچھ ہمارے شاگرد حبیب کے لئے بھی عطا کر دو۔

میاں احمد حسین کی بات سن کر بابا دولے شاہ نے حبیب کے بارے میں صرف اتنا کہا۔

”اس کی خوشبو تو دور دور تک پھیلے گی۔ یہ تو بہت ہی یکتا ہو گا۔“

بابا دولے شاہ کی کسی ہوئی باتیں دعائیں آج میں عملی شکل میں دیکھ رہا ہوں میرا بڑا بیٹا مشتاق حسین مبارک محض مینٹرک پاس تھا مگر وہ ترقی کرتا ہوا کلاس ون گز۔ لٹڈ آفیسر بنا انگریزی فارسی، عربی زبانوں پر اسے دسترس حاصل ہے اور اردو کا بہت اچھا شاعر ہے جب کہ میرا دوسرا بیٹا حبیب جس کے بارے میں بابا دولے شاہ نے فرمایا تھا کہ اس کی خوشبو دور دور تک پھیلے گی اور وہ یکتا ہو گا اور ایسا ہی ہوا کہ میرے بیٹے حبیب جالب کی خوشبو ان کی شاعری

کی صورت دور دور تک پھیلی ہوئی ہے اور وہ اپنے عمل میں یکتا ہے۔

سادھو بولے سے سبھا
سادھو کا بولا ور تھ نہ جا

بے دام بک جانے والا انمول حبیب جالب

حبیب بڑا بادب بچہ ہے۔ اس کی ماں آج بھی کبھی غصے میں آجائے۔ تو اس کی پٹائی کر دیتی ہے۔ خدا اسے ہر شر سے محفوظ رکھے۔ اس وقت حبیب جالب ایک بڑا نام ہے۔ ایوب خان اور نواب امیر محمد خان آف کالا بارغ جیسے حکمران اس کا کچھ بھی نہ بگاڑ سکے۔ وہ خدا کی طرف سے انمول پیدا کیا گیا ہے۔ اس کی کوئی قیمت نہیں ہے۔ مگر عوام کے لئے وہ بے دام بکتا ہے۔ اقبال کا مومن حبیب کی صورت ڈھل کر مجسم سامنے آگیا ہے۔

ہو حلقہ یاراں تو بریشم کی طرح نرم
رزم حق و باطل ہو تو فولاد ہے مومن

بس اس کی ایک بات سے مجھے دکھ پہنچتا ہے اور میں دن رات اس کے لئے دعا کرتا رہتا ہوں۔ وہ جو مرزا غالب نے کہا ہے۔

یہ مسائل تصوف یہ ترا بیان غالب
تجھے ہم ولی سمجھتے جو نہ بادہ خوار ہوتا

اکثر میرے ملنے جلنے والے، مجھ سے ملتے ہیں تو کہتے ہیں کہ ماشاء اللہ آپ کا بیٹا حبیب بڑا شیردل ہے حق گوئی و بے باکی میں اس کا کوئی ثانی نہیں اور اسی طرح کی دوسری تعریف و توصیف کی باتیں میں یہ سب کچھ سن کر بہت خوش ہوتا ہوں۔ اور پھر بڑی تیزی کے ساتھ ماضی کے واقعات میری نظروں میں گھوم جاتے ہیں۔ ہمارے مورث اعلیٰ بابا خیر الدین، بابا حسین شاہ، نوشاہی بزرگ پیر امام الدین، بابا میرے شاہ، میرے والد میاں جی شرف الدین،

میری والدہ عمر بی بی، مولوی غلام رسول عالم پوری، اور بابا دولے شاہ صاحب اور میری اہلیہ رابعہ بھری کا تعلیم کی طرف اپنے بچوں کو راغب کرنا اور دلی شہر۔

ابن الوقت لوگ

بعض ایسے لوگ بھی مجھ سے ملتے ہیں، جو کہتے ہیں کہ حبیب جالب کو سیاست نے کیا دیا، یہ تو جاگیرداروں و ذریروں اور خانوں، سرداروں کا کھیل ہے، کوئی کتا ہے کہ سیاست دان مطلب پرست لوگ ہوتے ہیں اور حبیب جالب بھوکے غریب لوگوں کی پارٹی سے منسلک ہے (نیشنل عوامی پارٹی) اگر یہ حکومتوں سے مل کر رہتا۔ تو بڑے اعزاز و اکرام سے نوازا جاتا۔ آپ اپنے بیٹے کو سمجھاؤ کہ یہ حکومتوں کے خلاف نہ بولا کرے۔ خاموش رہے اپنے خیالات بدل دے خواہ مخواہ قید و بند کی صعوبتیں اٹھاتا ہے۔ اس کو ان لیڈروں سے کیا ملے گا۔ کل کو وہ تو وزیر بن جائیں گے۔ اسے کیا ملے گا۔

میں ان کم نظر لوگوں کی باتیں بھی سن لیتا ہوں یقیناً یہ نا سمجھ ہیں۔ ابن الوقت قسم کے لوگ سچائی سے بہت دور۔

مگر میں ان معززین سے یہی کہوں گا کہ میرے حبیب کو خدا نے درد مند دل عطا کیا ہے۔ خدا اس کی عمر دراز کرے یہ کسی بھی قیمت پر خرید نہیں جاسکتا۔ یہ وہ انمول موتی ہے جسے خدا نے اپنی رحمت کے خزانے سے دنیا کو عطا کیا ہے۔ یہ غریبوں، مزدوروں، ہاریوں، کسانوں کا حبیب ہے، اور یہ ان کی حمایت کرتا رہے گا۔ کرتا رہے گا۔ کرتا رہے گا۔ اس کا مقصد حیات حق کوئی و حق پرستی ہے۔ اور وہ کتا ہے۔

مرے ہاتھ میں قلم ہے، مرے ذہن میں اجالا
مجھے کیا دیا سکے گا، کوئی فلمتوں کا پالا
مجھے فکر امن عالم، تجھے اپنی ذات کا غم
میں طلوع ہو رہا ہوں، تو غروب ہونے والا

پاکستانی شاعر حبیب جالب

پاکستان وچ ایوب خاں توں لے کے ہن تک اجیہی کوئی حکومت نہیں رہی (بے نظیر دی حکومت نوں چھڈ کے حالانکہ اوس حکومت نے اے دن ہی کئے پورے کیتے ہن) جس حبیب جالب نوں اوہناں دی شاعری تے انعام وجوں جیل نہ بھیجی ا ہووے۔ جالب صاحب جتا شاعری دے میدان وچ سرگرم رہندے ہن، اونے ہی سیاست وچ۔ اوہ نیشنل عوامی پارٹی دے عہدے دار ہن۔ پچھلے دینں پاکستان دا ایہہ انقلابی شاعر بھارت آیا ہو یا سی۔ اوہناں نال سہیل وحید نے ملاقات کیتی سی۔ اوس دے کجھ سوال ”آر سی“ دے پڑھن ہاراں دی نذر ہن۔

؟ پاکستان وچ ہون والی حکومتی تبدیلی بارے تہاڈی کیہ رائے ہے؟
ایہہ تاں ہونا ہی سی۔ آخر کدوں تک ڈکٹیٹر شپ چل دی۔ لوکاں دے سنے اک اک کر کے بندے گئے، کسے دے سنے پورے نہ ہوئے۔ ایس طرحاں کجھے پھٹی سماج وادی تے لوکاں دی طاقت اکٹھی ہوئی اتے ایہہ تبدیلی آئی۔

؟ تسیں اپنے آپ نوں ادبی بہتہ مندے ہو جاں سیاسی؟
ہن کیہ دسا جائے۔ جے طاقت ور پارٹی نوں ہی من لیا جاوے تاں اوس دی گل کرنی ہی گل کرنی ہے، اوسے دے گن گاؤن سبھ کجھ لکھنا پڑھنا ہے، تاں بے کار ہے۔ طعنہ شاعری وچ تاں دم گھد اسی، تاں ہی میں شاعری وچ وی اتے اپنی زندگی وچ وی سبھ کجھ بدلایا تے شاعری کجھ کہن دا مادھم بنی۔

؟ تاں کیہ تسیں سمجھدے ہو کہ بے نظیر دی حکومت توں جنیاں امیدیں کیتیاں جا رہیاں ہن، اوہ سبھ پوریاں ہون گیاں۔ تسیں کیہ سوچ کے بے نظیر نال جڑے؟
- اوس پاسے تاں اسیں جا ہی نہیں ساں سکدے۔ اودھر تاں کنڑ پرست ملانے سن، مذہبی سیاستدان بندے سن۔ سانوں کہیا گیا تسیں ہندوستانی ایجنٹ ہو۔ اسیں کہیا ٹھیک ہے

کوئی گل نہیں۔ پر اسیں رہاں گے او سے دے نال، جیہڑا آزادی دے گیت گائے گا، آزادی دا چاہوان ہووے گا، عوامی تبدیلی دا چاہوان ہووے گا، ہن امیدیں پوریاں ہون جاں نہ ایہہ وکھری گل ہے۔

? ہن پاکستان وچ اے تک ہر طرحاں دی آزادی ہے۔ ایس حالت وچ تہاڑی نویں لہر کیہ ہووے گی؟

- اسیں تاں مار کھا کھا کے پلے ہاں۔ اسیں چپ تاں کدی رہے نہیں اتے نہ ہی رہاں گے، جدوں ویکھاں گے جمہوریت نوں خطرہ ہے تاں اوں نوں مضبوط کرن دی کوشش کراں گے، پر انصاف نال ہی۔

? پاکستان دے شاعر جیویں کہ تسیں پروین شاکر، جمیل الدین عالی، جمیل جالبی، احمد ندیم قاسمی، حمایت علی شاعر اتے نویں شاعر جیہڑے ہندی دے شہداں دی ورتوں اپنی شاعری وچ کردے ہن، اوہناں شہداں دا اتھے پہنچن دا سوما کیہ ہے؟ جدوں کہ ہندوستانی شاعر انجیہ شہد نہیں ورتدے؟

- جمیل الدین عالی وچارے دی تاں مجبوری ہے۔ اوہ دوہے لکھدا ہے۔ باقی دے شاعر اوہی زبان ورتدے ہن، جیہڑی بولی جاندی ہے۔

? میں پچھیا ہے کہ سوما کیہ ہے، جس نال اوہ اتھے پہنچدے ہن، کیوں جو ایسٹوں دے اردو وچ ایہہ شہد نہیں ورتے جاندے؟

- نظیر اکبر آبادی اتے فراق گورکھپوری ایہناں شہداں دی خوب ورتوں کردے ہن، دوجی گل ایہہ کہ پنجابی زبان وچ ایہہ شہد عام ورتے جاندے ہن۔ فیر ہندوستانی فلمیں توں وی ایہہ شہد لئے جاندے ہن۔ ہن تاں سارے کیہ ہزاراں ہندی شہد اردو دے بن چکے ہن، کھل مل گئے ہن۔

? ہندوستانی اردو شاعری اتے پاکستانی اردو شاعری وچ تسیں کیہ فرق سمجھدے ہو؟

- کسے طرحاں نہیں۔ لوکاں دی شاعری، شاعری ہوندی ہے۔ اوہ جیویندا رہندا ہے جیہڑا لوکاں لئی شاعری کردا ہے۔ لوکاں دی بولی وچ گل بات کردا ہے، شاعری کردا ہے۔

? پاکستان وچ مشاعریاں بارے کجھ دسو؟

- مشاعرے ہن حکومت ہن کوئی ادبی محفل نہیں، جتھے اک دو بے نوں نیواں نہ دکھایا جاند ا ہووے، پنکاں دے پیچاں وانگ۔ مکی خان دے زمانے وچ اک مشاعرہ ہویا سی۔ مینوں جدوں اتھے نظم پڑھن لئی کہیا گیا تاں میں اوہناں دی تصویر جیہڑی ساہنے لگی سی، ول اشارہ کردے ہویاں کہیا:

تم سے پہلے وہ جو اک شخص یہاں تخت نشیں تھا
 اس کو بھی اپنے خدا ہونے پہ اتنا ہی یقین تھا
 ایس طرحاں مشاعرہ ختم ہویا تے ہنگامہ کھڑا ہو گیا۔ فیر کچھ دناں پچھوں میرے اُتے
 اک بدماش نال جھگڑا کرن اُتے چاکو مارن دا الزام لایا تے جیل وچ بند کر دتا۔ مَن میں
 جمہوریت پسند ہاں تاں کیہ کراں؟

تسین مَن کہیا سی کہ تہانوں ہندوستانی اینٹ کہیا جاندا ہے؟
 - ہاں، نیشنل عوامی پارٹی وچ ہون کارن اجیہا کہیا جاندا ہے۔ کیوں جو اسیں جمہوریت
 پسند ہاں۔ فوجی حکومت دے خلاف ہاں۔ ہمیشہ جمہوریت لئی لڑ دے رہے ہاں، کسے نہ کسے
 روپ وچ۔

کہیا جاندا ہے کہ اردو ہندوستان دی ونڈ لئی ذمہ وار ہے؟
 - کوئی زبان ونڈ دی ذمہ وار نہیں ہوندی پر ایس دا اثر بہت وڈا پیندا ہے۔ ساڈے
 اوتھے بنگال نال ایہو کچھ ہویا۔ اوس خلاف زہر پھیلا یا گیا۔ ہولی ہولی ہوندے کر دے آخر بنگال
 الگ ہو ہی گیا۔

ایس دا مطلب بنگال، بنگلا دیش دے دکھ ہون اتے اردو پاکستان دے دکھ ہون لئی
 ذمہ وار ہے؟

- گل ایہہ نہیں۔ زبانیں جوڑ دیاں ہن، دکھ نہیں کر دیاں۔ بنگال دے نال اوس دیاں
 اقتصادی پریشائیاں زیادہ سن۔ راجسی اتے بھوگوک وی پر ہاں زبان خلا جو زہر اگلیا گیا، اوس
 نال اوس ماحول وچ بنگال دے دکھ ہون وچ آسانی ہو گئی۔ راہ پدھرا ہو گیا۔

پاکستان وچ کیہڑے کیہڑے ہندوستانی شاعر تے لکھاری پسند کیہتے جاندا ہے مَن؟
 ساحر لدھیانوی بہت مقبول ہے۔ اُنج تاں کیفی اعظمی، علی سردار جعفری، مجروح
 سلطانپوری، جاٹار اختر، خمار بارہ بانکوی وغیرہ شاعراں اتے کہانی کاراں وچوں سبھ توں بہتا
 راجندر سنگھ بیدی پڑھے جاندا ہے مَن۔ پسند کیہتے جاندا ہے مَن۔ عصمت چغتائی اتے مَن واجدہ
 تبسم وی پڑھی جاندی ہے۔

تہاڈی نظر وچ کامیاب شاعر کیہڑا ہے؟
 جیہڑا لوکاں دی زبان وچ لوکاں دے مسئلے اتے ایہی مسئلے جیہناں نوں لوک آپ
 نہیں دس سکدے اتے اپنے درد نوں سینے وچ لکائی رکھدے مَن اتے جدوں شاعر گل کہندا ہے
 تاں کروڑاں دی ترجمانی ہوندی ہے۔ فیض نے کہیا سی کہ ”واہ انتظار تھا“ اتے اوہی لوک داد
 حاصل کر دے مَن، جو نظم کہندے مَن جیہڑے دور دور تک پہنچن۔

فیض بارے کہیا جاندا ہے کہ اونہاں اوڑک سمجھوتا کر لیا سی اتے رومانٹک شاعری ؟

کرن لگے سن؟

- فیض نے اپنی شاعری وچ کدھرے سمجھوتا نہیں کیا۔ اوہناں دی شاعری پختہ ہے۔ لوکاں لئی شاعری ہے۔ انجیہی گل نہیں ہے۔ اُنج تاں ہر اک بندے دے دکھ دکھ حالات ہوندے ہن پر فیض نے میری سمجھ وچ سمجھوتا کدھرے نہیں کیا۔

؟ پاکستان دی نویں شاعری بارے تہاڈی کہہ رائے ہے؟

- چنگی ہے کیوں جو اک لے عرصے تک ٹھٹھن دا ماحول رہیا ہے۔ اوہ سے کارن لوکاں نے دکھ دکھ ڈھنگاں نال اپنی گل کہی ہے۔ اوہ سے گھٹن دیاں تصویراں سامنے آئیاں ہن۔ نویں تجربے ہوئے ہن، جیہڑے چنگے رہے ہن، نویں پاکستانی شاعری وچ نکھار آیا ہے۔

(پنجابی مہینہ وار ”آر سی“ جون 1989ء وچوں)

پاکستانی شاعر، حبیب جالب لتازیاں، گچلیاں، ان گولیاں تے محروماں دی آواز ہے۔
 اوہنے اپنے دیس دی ہر سرکار خلاف روہ دا دکھالا کجیا تے حق دا نعرہ لایا ہے۔ نقاہت کاظمی نے
 مزاحمت تے روہ دے ایس شاعر نال ملاقات کیتی جس دا سارا تھتے دے رہے ہاں۔
 ایڈیٹر

مزاحمتی شاعر حبیب جالب نال ملاقات

”مینوں کئی وار احساس ہوندا ہے کہ میں کسے جھلے وانگ کلم کلا اپنے راہ تے ٹریا جا رہیا
 ہاں جیہڑا کہ روس تے مزاحمت دا راہ ہے جد کہ دوجے سبھ سوجھوان کسے ہور دی سُر وچ بول
 رہے ہن“

حبیب جالب دی مانسک پیڑا اوس شاعر دی پیڑ ہے، جس نوں کوئی لالچ بھرمانہیں سکدی،
 کوئی لو بھ اپنے راہ توں بھٹکا نہیں سکدا۔ اوہ اپنے شعراں وچ عام لوکاں دے درد نوں ظاہر کردا
 ہے۔ عام پیڑت لوکاں دی زبان بندا ہے۔ ایسے کارن اوہنے جرنیل ایوب خاں توں لے کے
 جرنیل ضیاء الحق دی حکومت دے دوران قید کئی۔ پر اوہ تاں پاکستانی عوام دا ضمیر ہے جس نوں
 کوئی طاقت دی دبا نہیں سکی۔

کچھ جیسے دلی پھیری سے جالب نے دیا کہ اپنے لوکاں نال غداری اوس دے خمیر وچ ہی
 نہیں ہے۔ اوہناں گل بات ویلے آکھیا،
 ”ہر حکومت نے کہا مجھے

ذلیل ہو جا

بچ دے اپنا ضمیر

شامل ہو جا کینوں میں

مگر میں مانا نہیں“

ایہدے نال ہی اوہنے ہور کئی شعر سنائے جیہڑے انقلاب دی، لٹ کھٹ دی، اتے عوام
 دی طاقت دی گل کردے سن۔

جالب وچ کوئی بناوٹ نہیں، اوہ سچ سچا، بنا لگ لپیٹ دے اپنی گل آکھدا ہے۔ اوہ دلیر
 ہے، سورما ہے، اوس بارے اُکا ہی کوئی شک نہیں۔ جالب موجب اجوکا راجسی نظام مذمت جوگ
 لیرا نظام ہے تے ایہہ تھوڑے جیسے خاص لوکاں لئی ہی جیون جوگ ہے۔ اوہ حق دی آواز بن
 بولدا ہے

جینے کا حق سامراج نے چھین لیا

اُٹھو مرنے کا حق استعمال کرو
 جتھے تک بے نظیر بھٹو دی نوئیں سرکار دا تعلق ہے، حبیب جالب جمہوریت دے آگمن دا
 سواگت کردا ہے اتے اپنی سرزمین اتے وگدی تبدیلی دی ہوا نوں جی آیاں آکھدا ہے۔ پر اوہدا
 مقصد قطعی مشروط ہے۔ اج وی اوہ کہندا ہے
 ہر بلاول ہے دیس کا مقروض
 پاؤں ننگے ہیں بے نظیروں کے
 جالب بے نظیر دے پُت، بلاول ول اشارہ کر کے کہندا ہے کہ دیس دے لکھاں بلاول
 دے سر قرضہ چڑھیا ہویا ہے، اتے لکھاں بے نظیراں دے پیر ننگے ہن۔
 حبیب جالب نوں جے اک پاسیوں طاقت دے دلالاں دے وار سنے پے رہے ہن تاں
 دو بے پاسے تنقید نگاراں دے۔ پر اوہ مدھڑک قاتل لئیریاں اُتے ہتھوڑا چلاؤندا ہے۔ اوہ کوئی
 سمجھوتا نہیں کردا اتے اوہ سمجھوتا پسند اتے نازک مزاج شاعراں نوں بھاؤندا ہے کہ اوہ سانج
 دے کلیان بارے فکر کرنا چھڈ دین اتے اپنیاں قلماں ”اپنے قمر بنداں نوں سجاؤن لئی“ ورتن۔
 اوس دا پاسپورٹ ضبط ہون دی وجہ نال اوہ اپنی جمن بھوں ہوشیار پور دے درشناں لئی آ
 نہیں سی سکيا۔ اج جمہوریت دی بحالی صدقہ اوہنوں 33 سالوں بعد ہندوستان پھیری تے آؤن
 دا موقع ملیا ہے۔ اوہ صاف صاف دسدا ہے کہ اتھے بہت کجھ بدلایا ہے۔ دلی وڈیری دسدی ہے
 سڑکاں چنگیریاں ہن۔ اجیری گیٹ جتھے میں تعلیم حاصل کیتی ”چھانیا ہی نہیں جاندا“۔ اوہنے
 وکاس کارجاں ول پورا دھیان دیندیاں آکھیا، کیہ ایس ”وکاس دے مطلب بے شمار عمارتاں دا
 اُسارنا ہے جاں کہ جھگیاں جھونپڑیاں نوں وی پکا کینا جا رہیا ہے؟“

(پنجابی مہینہ وار ”آرسی“ فروری 1990 وچوں)

اک شاعر سی جالب

وارث شاہ تے حضرت باہو بیٹھے اک مسیتے
 شاہ حسین تے بلھے شاہ نے پاک پیالے پیتے
 ہویا سی رحمان دا چرچا چنے چنے اُتے
 شاعری نال خوشحال جگائے لوک جیہڑے سن سٹے
 اک پاسے شہباز قلندر دم دم دے اندر
 دوجے پاسے شاہ لطیف تے پچل عشق سمندر
 ایہناں وچوں کجھ دی عمر عبادت کردیاں لنگھی
 ایہناں وچوں کجھ دی اپنے رب توں ڈردیاں لنگھی

پیشے دور دے کجھ شاعر فن و تبحر دے ماہر سن
 سودا، غالب، ذوق، اقبال جیسے شاعر سن
 اُتے ملے جھولی چمک اوہ سبھ اُتے ظاہر سن
 ایہناں وچوں کجھ دی عمر قصیدے لکھدیاں لنگھی
 ایہناں وچوں کجھ دی عمر وظیفے منکدیاں لنگھی

ساڈے دور دا ساڈا اپنا اک شاعر سی جالب
 شاعر وی اوہ بہادر سی تے اوہ بندہ وی سی نہ
 جگری یار کساناں دا تے مزدوراں دا سی جگر
 اوہدا اک اک شعر ڈنغے وانگ وجیا دل دے اُپر
 وجدا ڈغا تے کردے لوک دما دم مست قلندر
 ساری حیاتی اپنی اوہنے کئی جیلاں اندر

جانندیاں ہوياں جیل کدی نہیں مُر کے تیکدا سی اوہ گھر
 نہ ای اپنے ملکوں دوڑن والا سی اوہ لیڈر
 کدی کدار ای جٹن ماواں اوہدے ورگے پُتر
 سُرُ جاندے سن ویری کئی اک سی اوہدے اندر
 روک نہ سکيا اوہدا رستہ کوئی وی فوجی آمر

ساڈے دور دا ساڈا اپنا اک شاعر سی جالب
 نہ ای کسے حاکم دا اوہنے کدی قصیدہ لکھیا
 نہ ای کدی وی کسے دے کولوں اوہنے وظیفہ منگیا
 نہ ای ظالم توں ظالم آکھن توں کدی اوہ سنکيا
 جیہڑے پاسے توں وی لنگھیا، اوہ سر چُک کے لنگھیا
 ساڈے دور دا ساڈا اپنا اک شاعر سی جالب
 صابر ظفر

حبیب جالب بارے جان کاری

جالب سائیں کدے کدائیں چنگی گل کہہ جاندا اے
لکھ ۛ جو چڑھدے سورج نوں آخر اوہ لہہ جاندا اے

حبیب جالب

(24 مارچ 1928ء توں 13 مارچ 1993ء تک)

جنم: 24 مارچ 1928ء مطابق یکم شوال (عید الفطر) 1326ھ - دیہاڑ ہفتہ سویرے اٹھ

1928ء وئے پنڈ میانی افغاناں، ضلع ہوشیار پور، مشرقی پنجاب (انڈیا)

مڈھلی تے دینی تعلیم: پنڈ میانی افغاناں، ضلع ہوشیار پور (انڈیا) پرائمری اسکول، مولانا غلام رسول
1935ء - 1940ء عالم پوری ہوراں توں قرآن شریف پڑھیا۔

ہائی اسکول: پنڈ میانی افغاناں، ضلع ہوشیار پور (انڈیا) ہائی اسکول توں چھویں، ستویں
1941ء، 1942ء پاس کیتی۔

پہلا شعر: ستویں جماعت دے امتحانی پرپے وج ”وقت سحر“ دا جملہ بتاون نوں آکھیا گیا تاں
1942ء جملے دی تھاں شعر بن گئے تھیں۔

وعدہ کیا تھا آئیں گے امشب ضرور وہ
وعدہ شکن کو دیکھتے وقت سحر ہوا

دلی آؤں : وڈے بھراشتاق مبارک محکمہ اطلاعات دلی وچ ملازم سن۔ انج پنڈوں ستویں جماعت
1943ء جماعت پاس کر کے دلی آ گئے تے اینگو عربک ہائی اسکول موری گیٹ دلی
وچ داخلہ لیا۔

دو جا شعر : اسکول دے ساہنے میت سی جتے استاد تے پڑھیاں باجماعت نماز پڑھ دے سن بعد
1945ء نماز دعا ہوندی سی۔ انج ایہہ شعر ہویا۔

مدتیں ہو گئیں خطا کرتے
شرم آتی ہے اب دعا کرتے

عملی زندگی دا آغاز : دوجی وڈی جنگ دا زمانہ سی تاں جالب صاحب ہوری اسکول دے بعد
1945ء فوجی بارکاں وچ چلے جانے جتھے بچے چنے تھیلیاں وچ بھر دے تے انج
تھیلیاں بھرن دی مزدوری بارہ آنے ہوندی سی۔ تے مڑ انج گھر دی
کفالت دے حصے دار بنے۔

حضرت سائل : دلی وچ حضرت سائل، حضرت بیخود ہوراں نوں مشاعرے وچ سنیا کہ
تے بیخود : جیہناں نے غالب تے داغ نوں سنیا ہویا سی ایس توں دکھ جرات تے جگر
1945ء صاحب نوں وی سنیا۔

تحریک پاکستان : دلی دے علاقے تیمار پور (جتھے آپ رہندے سن) ہون والے مسلم لیگی
1947ء جلسیاں تے تے اکٹھاں وچ مولانا ظفر علی خان تے علامہ اقبال ہوراں دا
کلام پڑھیا کر دے سن ایس توں دکھ شہر دے نوجواناں دی بنائی مسلم لیگی
تحریک وچ باقاعدہ شامل سن۔

محنت مزدوری : کراچی دی بندرگاہ تے مزدوری کیتی۔
1947ء-1948ء

باقاعدہ شرکت : حبیب احمد تے تحفص مست یعنی حبیب احمد مست میانوی دے ناں توں
1948ء کراچی دے مشاعریاں وچ رلت کیتی۔

داخلہ ہائی اسکول: حالات ہتھوں چھڑیا تعلیمی سلسلہ مڑ شروع کیا گورنمنٹ سینڈری اسکول 1949ء
جینکپ لائن کراچی دسویں جماعت وچ داخلہ جتھے نصر اللہ خان (سینئر کالم نگار) تے
اے ٹی چودھری (ڈان) استاد سن۔ جمیل نشتر (سردار عبدالرب نشتر ہوراں
دے (پتر) ہوری وی ایسے اسکول وچ پڑھدے سن۔

ملازمت روزنامہ: بطور پروف ریڈر روزنامہ ”جنگ“ روزنامہ ”ڈان“ ملازمت (کچھ مہینے)۔
”جنگ“ تے ”ڈان“
کراچی 1951ء۔

ہاری تحریک: کامریڈ حیدر بخش جتوئی دی ہاری تحریک وچ رلت۔
1952ء

لائل پور وچ ملازمت کوہ نور ٹیکسٹائل ملز لائل پور (فیصل آباد) وچ مشاعرہ پڑھیا۔ سنن ہاراں
تے برطانی: وچ بیٹھے سعید سہگل (مالک کوہ نور ٹیکسٹائل ملز) نے خوش ہو کے مل وچ
ملازمت دے دی تے رہن نوں کمرہ۔ کچھ دنوں مگروں مشاعرہ ہو یا جالب صاحب
ہوراں ایہہ شعر پڑھے۔
1952ء

شعر ہوتا ہے اب مہینوں میں
زندگی ڈھل گئی مہینوں میں
پیار کی روشنی نہیں ملتی
ان مکانون میں ان مکینوں میں
ایہدے بعد مل مالکان نوکری کھوہ لئی۔

جگر صاحب نال پنجاب یونیورسٹی ہال لہور وچ جگر مراد آبادی ہوراں دی صدارت وچ جگر
مشاعرہ: صاحب ہواں نے پہلی واری جالب صاحب نوں سنیا تے ایہناں دی غزل
دے اک اک شعر تے بے پناہ داد دی تے مڑ آکھیا ”اگر ہمارا زمانہ مئے
نوٹی ہوتا تو ہم جالب کی غزل پر سر محفل رقص کرتے۔“
1952ء

اورینٹل کالج لہور ڈاکٹر عبادت بریلوی ہوراں کر کے اورینٹل کالج لاہور وچ داخلہ لیا نال نال
وچ داخلہ: روزنامہ ”آفاق“ وچ مجتھر روپے مہینہ تے بطور پروف ریڈر ملازمت۔
1953ء

پہلی گرفتاری: ہاری تحریک“ دے کارکن دی حیثیت نال کراچی وچ گرفتار ہوئے۔
1954ء

ہندوستان دے ہندوستان دے مشاعرے: گوالیار وغیرہ۔
 ہندوستان دے مشاعرے: دلی، بمبئی، حیدرآباد دکن، لکھنؤ، ناگپور،
 1954ء توں 1958ء

پنڈت جواہر لال: ہندوستان مشاعرے وچ گئے سن۔ پنڈت جواہر لال نہرو وزیر اعظم ہندوستان
 نہرو دی صدارت: دی خواہش تے پاکستانی شاعراں نوں پرانم فخر ہاؤس وچ دعوت دتی گئی۔
 وچ مشاعرہ: آپ توں دکھ شوکت تھانوی تے حفیظ جالندھری دی سن۔ آپ نے فرمائش

تے اپنی غزل سنائی

محبت کی رنگینیاں چھوڑ آئے
 ترے شہر میں اک جہاں چھوڑ آئے

اوتھے اک پینٹنگ لگی ہوئی سی جیہڑی ہجرت دے متعلق سی۔ مہاجرین آجا
 رہے سن آپ دی غزل ایس پینٹنگ دا اظہار سی جیہوں پنڈت ہوراں دی
 پسند کیات۔

اپنے پنڈ وچ: جالب صاحب ہندوستان مشاعرے تو واپس پاکستان آوندے پئے سن جد
 کڈی جالندھر کی تاں سامنے ہی بس والے دا جاں پئے مار دے سن ”ٹانڈے
 --- ٹانڈے“ آپ کولوں رہیا نہ گیا تے آپ ٹانڈے جان والی بس وچ
 بہہ گئے۔ ٹانڈہ اڑے تاں اوتھے ساڈھے تن میلاں دی تھ تے پنڈ میانی
 افغاناں سی تے فیر ٹانڈے توں سائیکل رکشہ وچ بہہ کئے جیہوں کوئی سردار
 جی پئے چلان دے سن اُتے بہہ کے میانی افغاناں اڑ گئے جتھے اک گھنٹہ رہن
 مگروں اوہناں دے جمان مولک رام نے اوہناں نوں رخصت کیات۔ حالات
 اوس ویلے دی ماڑے ای سن۔

پہلا فلمی گیت: ”مس 86“ نامی فلم (جیہڑے ڈائریکٹر روپ کے شوری تے موسیقار جی
 اے چشتی سن) لٹی پہلا فلمی گیت لکھیا جیہوں مہدی حسن تے نذیر بیگم نے
 گایا سی۔ گیت دے بول سن:

یہ چاندنی یہ سائے
 پہلو میں تم ہو میرے
 پھر کیوں نہ پیار آئے

ویاہ : محرم دی چھ تاریخ تے 1956ء ملتان وچ چاپے دی دھی نال ویاہ ہویا۔
1956ء

NAP وچ رلت : نیشنل عوامی پارٹی وچ رلت تے ساری حیاتی ایسے اکو جماعت نال جوے رہے ایس توکھ ہم خیال سیاسی تنظیمیں تے پارٹیاں نال وی تعاون رہیا۔
1956ء

برگ آوارہ : پہلی کتاب ”برگ آوارہ“ مکتبہ کارواں لاہور نے چھاپے چاڑھی۔
1957ء

لاہور منتقلی : کراچیوں ماں پیو، تیوں، بہن تے چھوٹے بھراواں نے لاہور اکا پکا آ دتا۔
1958ء

مومن دا کردار : پاکستانی فلم ”غالب“ وچ شاعر مومن خان مومن دا کردار ادا کیا۔
1959ء

ملکوں باہر جان : جنرل ایوب خان دی حکومت نے بدلیں جان تے پابندی لا دتی۔
تے پابندی :
1960ء

میں نہیں مانتا : فیلڈ مارشل صدر محمد ایوب خان دے بنائے گئے دستور دے خلاف پہلی وائج۔
1964ء

دیمپ جس کا محلات ہی میں چلے
چند لوگوں کی خوشیوں کو لے کر چلے
وہ جو سائے میں ہر مصلحت کے چلے
ایسے دستور کو صبح بے نور کو
میں نہیں مانتا میں نہیں مانتا

محترمہ فاطمہ جناح : مادر ملت محترمہ فاطمہ جناح نے جنرل ایوب موہرے انتخاب وچ حصہ لیا،
بمقابلہ ایوب خان: محترمہ ہوراں ولوں ملک دیاں پنجائیں شخصیاں نوں انتخابی مہم ویلے نال نال
رہنا سی ایہناں وچ اک جالب صاحب وی سن۔
1964ء

اقدام قتل دے
تحت گرفتاری:

محترمہ فاطمہ جناح دی احتجاجی مہم تو دور رکھن لئی لاہور دے اک ہسٹری شیئر وارث تے حملے دے الزام وچ آپ نوں گرفتار کیتا تے سیشن جج دی عدالت نے ست سال قید با مشقت دی سزا تے اوس توں مگروں لاہور ہائی کورٹ توں باعزت رہائی۔ آپ دلوں میاں محمود لی قصوری بطور وکیل پیش ہوئے تے معاونت شیخ محمد رفیع ہووے کہ نمایاں گواہ عبداللہ ملک سن

1964ء

سر مقتل:

دوجی کتاب ”سر مقتل“ مکتبہ کارواں لاہور نے چھاپی تے اک مہینے اندر ایہدے چار ایڈیشن چھپے جو کہ اک ریکارڈ ہے۔ ستمبر 66ء توں نومبر 66ء تک ایس کتاب دے ست ایڈیشن چھپے تے فیر کتاب حکومت نے ضبط کر لئی۔

1966ء

یوم حمید نظامی:

وائی۔ ایم۔ سی اے ہال لاہور وچ حمید نظامی صاحب دی برسی تے جلسہ ہويا صدارت ذوالفقار علی بھٹو کر رہے سن تے اسٹیج سیکرٹری شورش کاشمیری سن جلسے وچ ”چھ ستمبر“ ناں دی نظم پڑھن اتے اوہناں نوں گرفتار کر لیا گیا۔

1967ء

جنگ جاری رہی: جنرل ایوب خان جاندے ہوئے اقتدار یحییٰ خان نوں سونپ گئے۔ پر آپ دی جنگ جاری سی ”مری“ دے مشاعرے وچ جالب صاحب نے نویں حکمران دی لگی تصویر نوں ویکھ کے آکھیا:

1969ء

تم سے پہلے وہ جو اک مخلص یہاں تخت نشین تھا
اس کو بھی اپنے خدا ہونے پہ اتنا ہی یقین تھا

انتخابات:
1970ء

1970ء دے الیکشن وچ پنجاب اسمبلی دی رکنیت لئی آپ نے میٹھل عوامی پارٹی دے ٹکٹ تے حصہ لیا۔ مقابلے وچ پیپلز پارٹی دا امیدوار چودھری محمد علی سی۔ ملک دے سچے سوجھوٹاں تے ہندوستانوں اداکار بلراج سامی دا بیان وی چھپیا کہ جالب دے احترام وچ مقابلے وچ کھلوتے سبھے امیدوار بہہ جان پرانج نہ ہويا تے ایوں پیپلز پارٹی دا چودھری محمد علی جت گیا۔ جالب صاحب ہووے ناں ساڈھے ست سو ووٹ ملے نتیجے تے تبصرہ کر دے ہوئے سید محمد تقی نے ٹیلی ویژن تے کہیا کہ حبیب جالب دا ہارنا نہایت افسوس ناک اے۔

منزل کھو رہے ہو: کسان ہال لاہور وچ جلے نوں خطاب کردیاں آپ نے کہیا کہ بچی خان تے نورالامین اپنے ساتھیاں سمیت ملک توڑ رہے نیں۔ پولیس والو میرا بیان لکھ لو کہ آج تو بعد چپ رہنا بددیانتی تے جیل توں باہر رہنا بے غیرتی ہے۔ فیر ایہہ قطعہ پڑھیا تے گرفتار ہو کے کپ جیل چلے گئے۔

1971ء

محبت گولیوں سے بو رہے ہو
وطن کا چہرہ خوں سے دھو رہے ہو
گماں تم کو کہ رستہ کٹ رہا ہے
یقین مجھ کو کہ منزل کھو رہے ہو

گرفتاری: ذوالفقار علی بھٹو دے دور حکومت وچ حزب اختلاف دیاں جماعتاں ولوں تحریک سول نافرمانی دے تحت پروگرام موجب پہلے گروپ نے گرفتاری پیش کیتی۔ جالب صاحب ہوراں نال نوابزادہ نصر اللہ خان، ملک محمد قاسم تے مذہبی جماعتاں دے تن نمائندے شامل سن۔ گرفتاری نوابزادہ صاحب دے دفتر نکلسن روڈ لاہور توں پیش کیتی گئی۔

1973ء

حیدر آباد سازش جالب صاحب دے بارہ سال دے پتر طاہر عباس مرحوم دا تجا سی کہ جد ایف۔ ایس۔ ایف تے پولیس نے گھرنوں گھیرا پا لیا تے بغاوت دے مقدمے دے تحت گرفتار کیا۔ پیشمل عوامی پارٹی دی مرکزی کمیٹی کے ارکان سمیت 55 بندے گرفتار ہوئے جیہناں وچ خان عبدالولی خان، میر غوث بخش بزنجو، عطاء اللہ مینگل، ارباب سکندر غلیل، خیر بخش مری، قسور گردیزی تے دوجے شامل سن۔

1976ء

ضمانت تے رہائی: لاہور دے لطیف بٹ دی وساطت نال رانا نذر الرحمن تے رانا ظفر اللہ خان نے دو دو لکھ روپے دی ضمانت پیش کیتی تے جالب صاحب چودہ مہینے مگروں حیدر آباد جیل توں رہا ہوئے۔

1978ء

گولڈن جوبلی: آپ دی پنجابویں ورھے گنڈھ (سالگرہ) (1928ء توں 1978ء) ملک دے وڈے شہراں توں وکھ قصیاں تے پنڈاں وچ وی منائی گئی۔ بدیاں وچ وی تقریباں ہوئیاں۔ اچھے طور لومبا یونیورسٹی، روس وچ پنجابویں ورھے گنڈھ

1978ء

دے اکھ ہوئے تے بطور یادگار آپ لئی کارل مارکس تے لینن دے مجسے
(خاص دعات دے) کھلے گئے۔ ایس موقع تے لہور دے اہل قلم نے
”حبیب جالب۔۔ فن اور شخصیت“ دے سرتاویں بیٹھ اک کتاب چھاپے
چڑھی جیہدے چھاپن ہار شخ غلام علی اینڈ سنز سن۔ کتاب دارنگین ٹائٹل
”صادقین“ نے آپ خواہش ظاہر کر کے بنایا تے جالب صاحب دے اک
قطعے دی خطاطی وی کیتی۔ کتاب وچ سبط حسن، احمد ندیم قاسمی، ڈاکٹر وزیر آغا،
ڈاکٹر عبادت بریلوی، ڈاکٹر وحید قریشی، ڈاکٹر عندلیب شادانی، انتظار حسین،
فارغ بخاری، عبداللہ ملک، محمد خالد اختر، حسن احسان، سلیم اختر، تبسم کاشمیری،
سعیدہ گزدر، انور سدید، اصغر ندیم سید، حسن رضوی، شاہد شیدائی، سلیم شاہد، مظفر
دارائی، نجیب احمد، قسور گردیزی تے امین مغل ہوراں دیاں لکھتاں شامل سن۔

پریس کلب کراچی 25 دسمبر 1980ء جنرل ضیاء الحق دے دور حکومت وچ اکیڈمی ادبیات دا پہلا
تاحیات رکنیت: اجلاس اسلام آباد وچ ہویا جس وچ ملک بھر دے لکھاری، سوجھوان شریک
ہوئے۔ عین اسے دیہاڑے کراچی پریس کلب نے جالب صاحب نوں
اپنے کلب دی تاحیات رکنیت دتی تے جالب صاحب نے پہلی وار اپنی نظم
پریس کلب دے عظیم الشان جلسے وچ پڑھی اسنچ تے سید سبط حسن بیٹھے سن۔

ظلمت کو ضیاء صرصر کو صبا بندے کو خدا کیا لکھنا
پتھر کو گہر دیوار کو در کمر گس کو ہما کیا لکھنا

لہور ہائی کورٹ لہور ہائی کورٹ بار ایسوسی ایشن نے اک متفقہ قرار داد راہیں حبیب جالب
بار ایسوسی ایشن دی نوں باردی اعزازی رکنیت دتی۔ آپ بار دے اگلے غیر وکیل رکن سن۔
اعزازی رکنیت:
1982ء

سڑک وچالے گٹ: عورتاں نے ادھی گواہی دے خلاف لہور وچ احتجاجی جلوس کڈھیا، جتھے
پولیس نے عورتاں دے نال جالب صاحب نوں وی سرعام کھسوتاں تیاں
تے بندوق دے بٹاں نال ماریا، ایس موقعے اتے اوہناں آکھیا سی:
1983ء

جسم پہ جو زخموں کے نشان ہیں اپنے تمنے ہیں
ملی ہے ایسی داد وفا کی کسے سڑک کے بیچ

جواء کھیڑ دیاں

گرفتاری: مرزا غالب وانگوں آپ نوں وی جواء کھیڑن دے الزام وچ گرفتار کیا گیا۔

1984ء

انج وی بندی وان جنرل ضیاء الحق دے دور حکومت وچ بی اک واری جالب صاحب نوں
ہوئے: دسویں محرم توں پہلاں ایہہ کہہ کے گرفتار کیا گیا کہ سانوں پتہ لگا اے کہ
تسین دس محرم دے جلوس تے پھراؤ کرنا ہے۔ انج ای قصور گردیزی وی
1984ء گرفتار ہوئے جد کہ اوہناں دا تعلق فقہ جعفریہ نال سی۔

حرف سردار: اردو مرکز لندن دے تحت تھرڈ ورلڈ آرگنائزیشن دے ہاپوں گوہرنے ”حرف
سر داڑ“ دے ناں توں جالب صاحب دے سارے کلام نوں چھاپے
1987ء چاڑھیا۔ کتاب دا ناں مشتاق احمد یوسفی نے تجویز کیا سی ایس اہتمام نال
صرف دو شاعراں دا کلام چھاپیا گیا دو جے شاعر فیض احمد فیض سن۔

پاسپورٹ بحال: جیمہ سال بعد پیپلز پارٹی گورنمنٹ (بے نظیر بھٹو) وچ وزیر داخلہ اعزاز
1988ء احسن نے جالب صاحب ہوراں دا پاسپورٹ بحال کیا۔

دورہ ماسکو: فارسی دے عظیم شاعر مولانا نور الدین جامی دی بیخ سو مجنھرویں سالگرہ دے
1989ء موقع تے جالب صاحب پاکستان توں رلت کرن لئی روانہ ہوئے جتھے اکادمی
آف سائنسز وچ جالب صاحب ہوراں مولانا جامی لئی نظم پڑھی جیہدا روسی
زبان وچ ترجمہ مشہور لکھارن نومیلا نے پیش کیا۔

مسلسل بیماری: مارچ 1991ء وچ جالب صاحب دی وڈی دھی نور افشاں دا دیاہ ہويا۔ اوس
1992ء توں بعد اوہ اکثر لہور تے کراچی دے ہسپتالاں وچ داخل رہے۔

عراق۔ ایران۔ لیبیا: حبیب جالب دی خدمات نوں مندیاں حکومت عراق، ایران تے لیبیا نے
مالی تعاون دی پیشکش کیتی جیہنوں آپ نے اوہناں دا شکریہ ادا کر دے
1992ء ہوئے قبول نہ کیا۔

زید ہسپتال لہور: روناٹہ ”جنگ“ دے خرچ تے نوں علاج دی غرض نال کرا مویل ہسپتال لندن
توں لندن روانگی: روانہ ہوئے جتھے تقریباً اک مہینہ رہن مگروں واپس زید ہسپتال لہور آ گئے۔
1992ء حدوں ودھ کزورتے لے ہون کارن علاج اوکھا سی۔

سو گئے خواب سے 12 تے 13 مارچ دی وچلی رات ساڈھے بارہ بجے شیخ زید ہسپتال لہور وچ لوگوں کو جگانے والے شاعر عوام حبیب جالب 65 سالان دی عمر وچ وفات پا گئے۔
1993ء

اب ریہن جھن سے بیدرد زمانے والے
سو گئے خواب سے لوگوں کو جگانے والے

اعزازات

شاعر عوام: عوام نے آپ نوں شاعر عوام دا خطاب دتا تے فیض سمیت ادب دے سارے اکابرین نے عوام دے ایس فیصلے دی تائید کیتی۔

گر بیجویت ایوارڈ:

1966ء

آج اس شرمیں کل نئے شرمیں بس اسی لہریں
اُڑتے پتوں کے پیچھے اُڑاتا رہا شوق آوارگی

تے بہترین نغمہ نگار دا ایوارڈ دتا گیا۔ ایس گیت نوں گلوکار احمد رشدی نے گایا
تے موسیقار مصلح الدین سن تے فلم سی ”جوکر“۔

نگار ایوارڈ ز: فلم ”زرقا“ پاکستان فلم انڈسٹری دی پہلی ڈائمنڈ جوبلی (سو ہفتے) فلم سی اوس
فلم دا تقسیم سانگ
1969ء

تو کہ ناواقف آداب غلامی ہے ابھی
قص زنجیر پہن کر بھی کیا جاتا ہے

ایہہ گیت گلوکار مہدی حسن نے گایا سی جد کہ لفظ ”اللہ“ دی ادائیگی رضیہ دا
کمال سی۔ موسیقار رشید عطرے سن۔

انجمن تحفظ حقوق انسانی
انجمن تحفظ حقوق انسانی (پاکستان) ولوں آپ نوں سلور میڈل دتا گیا۔
اودوں آپ جیل وچ سن لہذا میڈل اوہناں دے دے پتر نامہ عباس
ہوراں وصول کیتا۔
1980ء

انجمن تحفظِ حقوقِ انسانی 1986ء

انجمن تحفظِ حقوقِ انسانی (پاکستان) گولڈ میڈل حبیب جالب صاحب
نے خود وصول کیا۔

نگار ایوارڈ : فلم ”چوروں کی بارات“ دے سارے گیت اوہناں نے لکھے۔ ایس فلم دے
تھیم سانگ تے اوہناں نوں اک واری فیر نغمہ نگار دا ایوارڈ دتا گیا
1986ء

گرینجویٹ ایوارڈ : بہترین نغمہ نگار فلم ”چوروں کی بارات“
1986ء

نگار ایوارڈ : فلم ”ہم ایک ہیں“ دے سارے گیت آپ نے لکھے۔ ایس فلم دے موسیقار
نگار بڑی سن فلم دے تھیم سانگ ”ہم ایک ہیں“ تے آپ نوں بہترین نغمہ
نگار دا ایوارڈ دتا گیا۔
1987ء

حسرت موہانی عالمی اردو کانفرنس منعقدہ دلی (انڈیا) وچ آپ نوں حسرت موہانی ایوارڈ دتا
گیا۔
ایوارڈ :
1988ء

جمہوریت ایوارڈ : نیشنل بک کونسل دی چیئر پرسن محترمہ فہمیدہ ریاض دی نامزدگی تے جالب صاحب
دی ساری شاعری دے اعتراف وچ اوہناں نوں وزیر اعظم محترمہ بے نظیر بھٹو نے
گولڈ میڈل نے اک لکھ روپیہ بطور جمہوریت ایوارڈ دتا (ایس ایوارڈ داناں صرف
حبیب جالب ہوواں دے لئی رکھیا گیا سی)۔
1989ء

سوہن سنگھ جوش لندن دے ساڈتھ ہال وچ پنجابی ایسوسی ایشن دے جنرل سکتر شیر جنگ رام
جی نے سوہن سنگھ جوش ایوارڈ آپ نوں پیش کیا۔
ایوارڈ :
1990ء

گرینجویٹ ایوارڈ : بہترین نغمہ نگار فلم ”کالے چور“۔
1990ء

نگار ایوارڈ: فلم ”وطن کے رکھوالے“ لئی بہترین نغمہ نگار ایوارڈ مدیہفت روزہ ”نگار“ جناب الیاس رشیدی نے آپ نوں شیخ زید ہسپتال لہور وچ اڑایا۔ 1991ء

قومی فلم ایوارڈ: حکومت پاکستان ولوں 1990 دا قومی فلم ایوارڈ بہترین نغمہ نگار فلم ”کالے چور“ لئی آپ نوں مرنوں بعد دتا گیا۔ 1994ء

نشان امتیاز: مرنوں بعد آپ لئی حکومت پاکستان ولوں صدر پاکستان محمد فاروق لغاری نے پیش کیتا، جیہنوں آپ دی عظیم متاز جالب ہوراں وصول کیتا۔ 1994ء

ایہہ زمیں رب دی آسمان رب دا
ساڈا ساریاں دا سا نجھا ایہہ جہان رب دا

اک جہات

ناں : حبیب احمد بیوہ داناں : صوفی عنایت اللہ ماں جی داناں : محترمہ رابعہ بصری

بھین بھراواں : 1- مشتاق مبارک 2- رشیدہ بیگم

دے ناں 3- عبدالمہد خان 4- سعید پرویز

بیوی داناں : ممتاز بیگم باللاں داناں : 1- ناصر عباس 2- انور بدلی 3- نور افشاں -

4- لیلیٰ خالد 5- طاہرہ 6- یاسر عباس - رخشندہ زویا -

8- حجاب فاطمہ

شعری مجموعے

1- برگ آوارہ 2- سرمقتل 3- عہد ستم 4- ذکر بیتہ خون کا 5- گوشے میں قفس کے -

6- عہد سزا 7- حرف حق 8- اس شہر خرابی میں 9- جالب نامہ 10- حرف سردار 11-

کلیات حبیب جالب 12- میں ہوں شاعر (ان چھپیا کلام) ناشر: ناصر عباس جالب 13-

جہاں بھی گئے داستان چھوڑ آئے 14- چاروں جانب سنا ہے (منتخب کلام) مرتب : طاہر

اصغر 15- رقص زنجیر (فلمی نعمات) مرتب : طاہر اصغر 16- رات طینتی (پنجابی کلام) -

حبیب جالب بارے دو جیاں کتاباں

1- حبیب جالب ---- ”فن اور شخصیت“

(پنجابویں سالگرہ دے موقع تے 1978ء وچ لہور دے لکھاریاں چھاپی)

2- کوئی تو پرچم لے کر نکلے (مرتب : مجاہد بریلوی) -

3- پیاد جالب (مرتب : مجاہد بریلوی)

4- حبیب جالب ---- ”فن اور شخصیت“

(مرتب : نند کشور وکرم، طبع: عالمی اردو کانفرنس - دہلی - ہندوستان) -

5- جالب بٹی (مرتب : طاہر اصغر - طبع جنگ پبلی کیشنز) -

6- بیسویں صدی کا عوامی شاعر ---- حبیب جالب (مرتب : ظہور احمد خان - رانا عبدالرحمن)

طابع، فلشن ہاؤس، لہور -

7- جالب جالب (تحریر: جمال احسانی - طابع: معراج رسول - کراچی) -

8- جالب، انصاف کا طالب (مرتب: ضیا ساجد) -

9- حبیب جالب ---- ”گھر کی گواہی“ (تحریر و تدوین: سید پرویز) -

10- حبیب جالب ---- ”شاعر شعلہ نوا“ (تحقیق و تدوین: سید پرویز) -

جالب سائیں کدی کدائیں چنگی گل کہہ جاندا اے
لکھے پوچو چڑھدے سورج نوں آخر ایہہ لہہ جاندا اے

باجھ ترے اوہ دل دے ساتھی دل دی حالت کیہ دسّاں
کدی کدی ایہہ تھکيا راہی رستے وِچ بہہ جاندا اے

ساندل بار وسیندیئے پیرے وسدے رہن ترے ہاستے
دو پل تیرے غم دا پروہنا اکھیاں وِچ رہ جاندا اے

ہائے دوا بے دی اوہ دنیا جتھے محبت و سدی سی
ہنجو بن کے دکھ و طناں دا اکھیاں چوں ویہہ جاندا اے

فجرے اوہ چمکاندا ڈٹھا جالب ساری دُنیا نوں
راتیں جیہڑا سیک دکھاں دے ہس ہس کے سہہ جاندا اے

وِچھڑے دل وی مل سکدے نیں

دل دی کا لک
ہنجواں نال ای دھل سکدی اے
زخم جگر دے دھو آئیں
ہنجواں نال ای سَل سکدے نیں
وِچھڑے دل وی مل سکدے نیں
رو آئیں
نفرت دی اگ
ہنجواں نال ای بُجھ سکدی اے
اکھیاں دے وچ ہنجو بھر کے پیار دی ٹھنڈک
بو آئیں
دل دی کا لک
ہنجواں نال ای دھل سکدی اے
دھو آئیں

اُچیاں کندھاں والا گھرسی رولیندے ساں گھل کے
ایسی واء وگائی او ربا رہ گئی جندڑی رُل کے

چار چوفیرے درد ہنیرے ہنجو ڈیرے ڈیرے
دُھیارے ونجارے آ گئے بکدھر رستہ بھل کے

یاد آئیاں گُجھ ہور وی تیرے شہر دیاں برساتاں
ہور وی چمکے داغ دلاں دے نال اشکاں دے دُھل کے

اپنی گل نہ چھڈیں جالب شاعر کجھ وی آکھن
اپنی رنگت کھو دیندے نیں رنگ رنگاں ونچ گھل کے

رات کُلیہنی

دنیا بھر دے کالے چٹے چور لُیرے
سوچیں پے گئے
کیہ ہووے گا رات بے مُک گئی
بے دھرتی دے کامیاں اگے
گردن جھک گئی
رات نوں روکو
روشنیاں دے ہڑ دے اگے
اُچیاں اُچیاں کندھاں چکو
رات نوں روکو!

ہڑ دی گونج تے گھو کر سُن کے
تا جاں تے تتخاں دی دنیا کمب اٹھی اے
اک مٹھی اے

جدوں ایہناں دی ٹٹ کھسٹ نوں خطرہ پیدا
رب رسول نوں خطرے دے وِچ پا دیندے نیں
رَب رسول دے حکم دے نال ایہہ رہن نہیں لگے
خونی قاتل چور لیرے کالے بگے
جالب بھانویں لکھ اکٹھے ہو ہو بہوں
نہیں عا ہن وِہی
رات کلہیہنی

زنداناں دے در نہیں کھلدے ہنجاواں ہاواں نال
سجناں ایہہ تاں کھلن گے لوہے دیاں باہواں نال

دیکھ زمانہ گل کردا اے اج ہواواں نال
منزل تیرے ہتھ نہیں آؤنی صرف دعاواں نال

نہ بھل سکیا نہ بھل سکداں پیاس دے کنڈھے نوں
سدا رہوے گی یاد ایہناں دی میریاں ساہواں نال

اِکو زُکھ اکھاں وچ وِسیا کوئی نہ دِسیا فیر
ساڈا راہ بدل سکدا اے کون اداواں نال

خوف دا سایا ذہن اپنے دے آؤن نہ دِتا کول
دھن جگرا ساڈا وی جالب رہے بلاواں نال

(میانوالی جیل چ لکھی گئی)
(پنجابی مہینہ وار ’آر سی بھارت‘ اکتوبر 1985ء وچوں)

مُنڈیا

چُپ کر مُنڈیا نہ مَنگ روٹیاں
کھائیں گا زمانے ہتھوں میں تے سوٹیاں
دڑ وٹ کے تُوں کٹ ایتھے دن چار
صدیاں تُوں بھکھے لوکی کھاندے آئے مار
اِک کُکی چک لے دوسری تیار

دلاں وِچ جیہناں دے مُجھاں دا نُور
جان ٹھکرائے بنا کیتیاں قصور
رہن سُکھی واجداں ولیکیاں دے یار
صدیاں تو بھکھے لوکی کھاندے آئے مار
اک مکی چک لے دوسری تیار

اک نظم

ایدھر گھوڑا اودھر گاں
دس بندیا میں کدھر جاں

ایدھر مُلا دی چھوٹی ایں
اودھر پنڈت دی توٹی ایں

ایدھر حال اگر مندا اے
اودھر وی تے بُکھ چوٹی اے

آوے کتے نہ سکھ دا ساہ
دس بندیا میں کدھر جاں

باز آ جاؤ

ہن وی باغ چو فیروں لوسدا اے
کالا سپ ' ساڈا لہو پھوسدا اے
آپ ساڑ کے اپنے آملنے نوں
اساں آکھنا دوش ایہہ روس دا اے

دھی کمی دی

دھی کمی دی
وڈے گھروچ بُتیاں کردی
ہنجو پیندی ہو کے بھردی
نہ ایہہ چیندی نہ ایہہ مردی
بڈھے خان دلہنہ
دن وچ سوسواری تازہ کردی

خان دلہتر
 بیٹھک دے وِچ ہا سے بھانے
 بانہہ پھڑلیند اینویں سیند اینویں کھیہندا
 کیہ دساں اوہ کیہ کیہ کہندا
 اڈھی راتیں چھوٹی بی بی کہندی
 اٹھ تکیے ول چلیے
 جے می نے پنڈ وِچ رہنا
 فیر ایہہ سبھ کجھ کرنا پینا

گل سُن چپنا

گل سُن چپنا
راج لیا اپنا
وڈیاں وڈیریاں دا
ظالماں لئیریاں دا
چھڈناں چپنا
گل سُن چپنا!
راج لیا اپنا

گورے چٹے صاباں کولوں
کالیاں نواباں کولوں
بیچ ایہناں عذاباں کولوں
نہیں تاں تینوں مُدّتاں
پوے گا کلپنا
گلّ سُن چپنا
راج لیا اپنا

سراں دیاں پوتیاں نے
پوتیاں پڑوتیاں نے
ریکناں دے طوطیاں نے

کچھ تینوں دتاوی
اینویں پیا پنا
گل سن چپنا
راج لیا اپنا

بندے نہیں ایہہ پیاردے
اینویں تینوں چاردے
جھوٹ پئے ماردے
ہوش کر پا گلا
چل پا کھپنا
گل سن چپنا
راج لیا اپنا

بُٹاں دی سرکار

ڈاکواں دا جے ساتھ نہ دیندا پنڈ دا پہریدار
اُج پیریں زنجیر نہ ہوندی جت نہ بندی ہار

پگاں اپنے گل وچ پالو ٹرو پیٹ دے بھار
چڑھ جائے تے مشکل لہندی بُٹاں دی سرکار

(جزل جی خاں دے دورچ لکھی گئی)

ماں بولی

مُٹراں تیری چادر لاہی
ہور کسے دا دوش نہ مائی

غیراں کرودھ دی اوہ اگ بالی
سینے ہو گئے پیار توں خالی

مُٹراں نُوں تُوں لگیں گالی
تینوں بولن توں شرماون

غیراں ایسی واء وگائی
 پُتراں تیری چادر لائی
 ایہناں کول زمیناں وی نیں
 ایہناں ہتھ سنگیناں وی نیں
 دولت بنک مشیناں وی نیں
 نہ ایہہ تیرے نہ ایہہ میرے
 ایہہ لوکی یوسف دے بھائی
 پُتراں تیری چادر لائی
 ہور کسے دا دوش نہ مائی

اک مجبور عورت دا گیت

جند وانگ شمع دے میری اے
راتاں توں جلایا جاندا اے

دن چڑھیاں بچھایا جاندا اے
ینج جشن منایا جاندا اے

ایہہ کھیڈ اے ساری دولت دی
دسو کیہ خطا اے عورت دی

اک محلاں دے وچ راج کرے
اک نوں نچوایا جاندا اے
انج جشن منایا جاندا اے

ڈھول سپاہی

اِکو کوٹھا اوہ وی چووے
 ٹپ ٹپ ٹپ ٹپ ٹپ رووے
 دُکھیا جاگے قسمت سوٹوے
 پیار نشانی سینے لا کے
 یاداں دے دروازے اُتے
 ووہٹی بن کے آن کھلووے
 اُج توڑی آیا نہ ماہی
 دِل دا جانی ڈھول سپاہی

کوئی نہ جانیں ولّ پیار دا
پتھر دل اے لوک
پیندا نہ تے جیوندا نہ

میں کسے آدمی دا لہو تے نہیں اُچھالیا
کسے دا بچھا کے دیوا اپنا تے نہیں بالیا
مینوں پتہ تئیں استھ جیہڑی اُھی پائی اے
کیہ ہویا اگ نال اگ جے بچھائی اے
پیندا نہ تے جیوندا نہ
کوئی نہ جانیں ولّ پیار دا

امریکہ توں جنگ اوندی اے

امریکہ توں جنگ اوندی اے
بھکھ اوندی اے ننگ اوندی اے
روٹی کپڑا چھت نہیں اوندی
چھریاں تے رنگت نہیں اوندی
تاپ اوندا اے کھنگ اوندی اے
امریکہ توں جنگ اوندی اے

امنؑ محبتؑ پیار نہیں اوند ا
کوئی اوتھوں غم خوار نہیں اوند ا
اوتھوں بارشِ سنگ اوندی اے
امریکہ توں جنگ اوندی اے
بھکھ اوندی اے ننگ اوندی اے

جشنِ مناو

شہنشاہی دا جشنِ مناو آیا اے فرمان
دیکھو ہُن وی صدیاں پچھے ایتھے دا انسان

مرجاندا جے میرے ہتھوں جاندی اک وی جان
ایہہ جیوندے ادھ مویا کر کے میرا پاکستان

اوہو پنجرہ اوہو ای میں۔ اوہو ای صیاد
اوہو پھرے ہنجاں اُتے سہمی اے فریاد

ضبط اے ہُن تک اک شعراں وچ لکھی سی رُوداد
انگریزاں نوں کڈھ کے وی میں ہویا نہیں آزاد

انتخابات

کوئی ماحھا اے کوئی صلیٰ اے
 ایہناں دوآں نے تھیں ملتی اے
 ایہہ دنیا کتنی جھلی اے
 سانوں دیندی نری تسلی اے

۱۔ میاں معراج دین

۲۔ میاں صلاح الدین

بابا

بابا مر گیاں ایں تے مروا گیا ایں
سانوں وس توں کہنا دے پا گیا ایں

اپنا اُتھا مزار بنوا گیا ایں
ساڈی گلی نوں وی سٹروا گیا ایں

وطنوں دُور

مذہباں دے جھگڑے جھیڑے وچ کیہ رکھیا اے
اساں تے جامِ محبت والا پی رکھیا اے

پی لیندے نیں، کھا لیندے نیں، سوں لیندے نیں
یاراں خود تُوں وطنوں دُور مسکھی رکھیا اے

بُجھکے نہ ایہہ لہو رنگیا پرچم

ظلم دے ہتھوں جیون کھو لو
موت دے ڈر نوں مار دیو
ایہہ دھرتی اے پیار دے قابل
ایس دھرتی نوں پیار دیو
بُجھکے نہ ایہہ لہو رنگیا پرچم
ظلم نوں لوکو مار دیو

میاں عبدالخالق

درد منداں دا دردی سی اوہ مخلص یار سی یاراں دا
اوہدے تیکھے بولاں اگے کم سی کیہ تلواراں دا
سوچ سی اوہدی سورج ورگی منزل امن آزادی سی
زخمی دل ہوندیاں ہوياں سی جیہڑا پھل بہاراں دا
رہندی دنیا توڑی رہنا ایس دھرتی تے اوہدا ناں
دل سی اوہدا شیشے ورگا خالق سی دیواراں دا
ایہہ دکھ ساری عمر نہیں بھلنا زخم کدی ایہہ جانا نہیں
اینا سوہنا سچا بندہ صید ہويا مکاراں دا

گڑے

نہ جا امریکہ ٹال گڑے
ایہہ گل نہ دیویں ٹال گڑے

ایہنے قتل آزادی نوں کیتا
ایہنے ایس دھرتی دا لہو پیتا
ایہنے کٹوایا بنگال گڑے
نہ جا امریکہ ٹال گڑے
ایہہ گل نہ دیویں ٹال گڑے

ایہہ رُوس دے نال لڑوئدا اے
 ایوئیں لوکاں نوں مروئدا اے
 سانوں تیرا بڑا خیال کُڑے
 نہ جا امریکہ نال کُڑے
 ایہہ گل نہ دیویں نال کُڑے

گل ٹھیک ای کہندا ساقی وی
 کتے چلا نہ جاوے باقی وی
 کر راہی ملک سنبھال کُڑے
 نہ جا امریکہ نال کُڑے
 ایہہ گل نہ دیویں نال کُڑے

لے جام ساقی

اُستاد دامن

ساڈے دیس نوں چوراں تے ڈاکوواں توں نہیں ملی نجات اُستاد دامن
اُچی دھون ہوئی ہو امریکیاں دی بدلے نہیں حالات اُستاد دامن

تیرے وانگ چینا تیرے وانگ مرنا سامراجیاں توں اساں نہیں ڈرنا
اساں چھڈنی نہیں حق سچ دی گل کہنا رات نوں رات اُستاد دامن

اساں لوکاں دے عشق وچ مبتلا ایں لوکی پیار کردے اپنے قاتلاں نوں
ایہہ ساتھ بھائیوں ساڈا دین نہ دین دینا لوکاں دا ساتھ اُستاد دامن

چین کھوہن نہیں دینا لُئیریاں نوں ٹھون پین نہیں دینا وڈیریاں نوں
تیرے ذہن دی سونہہ تیری سوچ دی سونہہ دیگی ظلم نوں مات استاد دامن

اساں نال پڑوسیاں نہیں لڑنا اساں بھینٹ امریکہ دی نہیں چڑھنا
اساں دیس دی نہیں توہین کرنی لینی نہیں خیرات اُستاد دامن

اک شاہِ سخن

اک گُٹیا وچ پیا رہیا اک شاہِ سخن
دنیا جیہنوں کھندی سی دامن دامن

ہوراں وانگوں اوہ درباری بنیا نہیں
بھل کے وی شاعر سرکاری بنیا نہیں
لوکاں اُتے وار گیا اپنا جیون
اک شاہِ سخن

اوہدے شعر ستم گاراں نوں کھلدے رہے
طوفاناں وچ دیوے اوہدے بُلدے رہے
کردا روے گا اوہدے اُتے ناز وطن
اک شاہِ سخن

حبیب جالب دے چو نوں فلمی گیت

ایس دنیا تے کیہ رہنا جتھے پیار تے ڈا کے پیندے یں
 ایہناں ٹوں کیہ کہنا جیہڑے بندے خدا بن بہندے نیں

ایہہ گھنگھرو نہیں زنجیراں نیں
 دنیا نے پیریں پائیاں
 ایہہ چھتکدیاں رُسوائیاں
 سندا نہیں کوئی دہائیاں
 ایہہ گھنگھرو نہیں زنجیراں نیں

کدی کہندے بچ بازاراں وچ
 کدی چتدے رہے دیواراں وچ

رہی شرم نہ رانجن یاراں وچ
ہوئیاں لکھاں بے بس ہیراں نیں
ایہہ گھنگرو نہیں زنجیراں نیں

دل ساتھ نہ دیوے تے ہسنا کیہ
ایس پاپ دی دنیا چ وسنا کیہ
حال اپنا کسے نوں دسنا کیہ
چپ رہنا ای تقدیراں نیں
ایہہ گھنگرو نہیں زنجیراں نیں

.....☆.....

چند وانگ شمع دے میری اے
راتاں نوں جلایا جاندا اے
دن چڑھیاں بُجھایا جاندا اے
انج جشن منایا جاندا اے

ایہہ کھیڈ اے ساری دولت دی
دسو کیہ خطا اے عورت دی
اک محلاں دے وچ راج کرے
اک نوں نچوایا جاندا اے
چند وانگ شمع دے میری اے

کسے مل نہ اپنا پیار دیاں
 سوئے جانی توں تن من وار دیاں
 سونے دی دہلیزاں دے اُتے
 نہیں ہر توں جھکایا جاندا اے
 چند وانگ شمع دے میری اے
 راتاں توں جلایا جاندا اے
 دن چڑھیاں بجھایا جاندا اے
 رنج جشن منایا جاندا اے

(گلوکارہ: نور جہاں، فلم: ہاشو خاں)

.....☆.....

باز ظلم توں آ ظالما باز ظلم تو آ
اگلے پل دی خبر نہیں تینوں بن بن بہویں خدا

بیج تے جیہڑی رات سی آؤنی مقتل دے وچ آئی
واہ جیدارا توں اک دھی دے سر توں چُنی لاہی
ہنجو بن کے بہہ گیا کجلا زخمی ہو گئے چا
باز ظلم توں آ.....

چنا وی توں ظلم کریں گا اج اساں سہہ جانا
بھانویں توں سولی تے تنگ دے سچ اساں کہہ جانا
موت زندگی ہتھ نہیں تیرے توں کیہ کھونے ساہ
باز ظلم توں آ.....

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: مشتاق علی، فلم: سرفروش)

☆-----

جگ دیاں مالکا دُہائی اے دُہائی اے
دیکھ ذرا ظالماں نے کتنی لٹ پائی اے

تپڑاں تے رُلے گا غریب دا ایہہ بال اے
تک تک ہونٹاں اُتے آوندا ایہہ سوال اے
تُوں ایہہ چند لوکاں لئی دنیا بنائی اے
جگ دیا مالکا.....

علم ادب دی قدر نہ کائی رشوت ہر تھاں چل دی
نہیں رہنے ایہہ چور شیرے اگ دلاں وچ بلدی
جگ دیا مالکا.....

ہنجو پلے رہ گئے دُعا داں ٹُر چلیاں
 پیار دیاں ٹھنڈیاں ہواواں ٹُر چلیاں
 پیسے دا جہان سارا پیسے دی خدائی اے
 جگ دیا مالکا.....

کدوں توڑی سنگدل لہو پیندے رہن گے
 خوف دیاں بانہواں وچ لوک چیندے رہن گے
 موت دی سیاہی کیوں زندگی تے چھائی اے
 جگ دیا مالکا.....

رب دی جدوں گرفت اِچ آیا تڑپیا تے گر لایا
 اپنا سارا سبھ کجھ کھوہ کے ہُن کیہ ہوش بچ آیا
 جگ دیا مالکا.....

(گلوکار: ریشماں اور خاور حسین، موسیقار: وجاہت عطرے، فلم درندگی)

☆.....

کوئی کھوہ لوے گا راتاں دیاں نیندراں
 سوچیا وی نہیں سی اساں
 ملے گا نہ اکھیاں نوں چین کسے تھاں
 سوچیا وی نہیں سی اساں

دل اوہنوں ملے ساتھوں پُچھیاں بغیر ای
 سوچدا نادان کیوں نہیں غیر ہوندا غیر ای
 ہو جائے گا کسے اُتے اینا مہرباں
 سوچیاں وی نہیں سی اساں

اوہدیاں خیالاں وِچ کھوئے کھوئے رہنے آں
 دل والا حال پرچھاویں نوں کہنے آں
 روگ بن جان گیاں تنہائیاں
 سوچیا وی نہیں سی اساں

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقی: وجاہت عطرے، فلم: حسینوں کی بارات)

نچدے عورت دی چادر توں کر کے لیراں لیراں ہو
 کھوہ کے عزتاں دے کے ذلتاں کہن پئے تقدیراں ہو
 ظلم تماشا ویکھ رہیا ایں بیٹھا توں اسمانے ہو
 ہوش غریب دے رہے نہ باقی جد گنڈھ مکھ توں لاہیا ہو
 انج لگدا اے ربا لیہنوں کلیاں بیٹھ بنایا ہو
 ویکھیں عشق غریب دا ربا بن نہ جائے طعنے ہو
 اوہو ہنجو اوہو ہاواں اوہو زخم پُرانے ہو
 اجے ستم دی رات نہ لنگھی گزرے کئی زمانے ہو
 ظلم دے آگے سارے چپ نیں پنڈت شیخ سیانے ہو

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: مشتاق علی، فلم: تیس مارخاں)

بن ٹھگیاں ایس دنیا اندر بنیا کون رئیس
دیوتا بن کے ایتھے پھر دے بڑے بڑے ابلیس
حسینہ چار سو بیس، حسینہ چار سو بیس

شام سویرے موتاں وچکن دولت دے نیار
پیہ دھرم ایمان ایہناں دا ایہہ مطلب دے یار
راتاں دے پردے وچ کھیڈن عزتاں نال خبیث
حسینہ چار سو بیس، حسینہ چار سو بیس

انساناں دیاں لاشاں اُتے قاتل بھگڑے پون
 لئے ہتھ ستمگاراں دے مجبوراں دا کون
 جیہڑا سچ دا نعرہ لاوے ظالم دیندے پیس
 حسینہ چار سو بیس حسینہ چار سو بیس

ساریاں شہراں تے چھائی اے اک دہشت دن رین
 پتہ نہیں لگدا ایس دھرتی دا کھوہیا کہنے چین
 حال وطن دا دیکھ کے میرے دل چوں اٹھدی بیس
 حسینہ چار سو بیس حسینہ چار سو بیس

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: وجاہت عطرے، قلم: حسینہ ۴۲۰)

دین پیسہ ایمان پیسہ
 خون پیوے شیطان پیسہ
 پیسے لٹی کر دے نے ایہہ قتل عام
 پیسے دے غلام
 ہسائے پیسے رُلائے پیسہ
 پاگل سبھ نوں بنائے پیسہ
 پیسے بنا دنیا ج بندہ اک گالی اے
 اوہدی وی کیہ زندگی اے جیب جیہدی خالی اے
 چہریاں تے جان میری پسیاں دی لالی اے
 جگ اُتے ہر کوئی پیسے دا سوالی اے

دین پیسہ ایمان پیسہ گجھ کر دے
 پیسے لئی نہ چچھ لوکی کیہ کیہ گجھ کر دے
 لہو دی تھاں رگاں وچ زہر پئے بھر دے
 اللہ کولوں ڈردے نہ بندے کولوں ڈردے
 پیسے لئی ایہہ چیندے نیں تے پیسے لئی ایہہ مردے
 دین پیسہ ایمان پیسہ
 خون پوے شیطان پیسہ

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: مشتاق علی، فلم: رنگیلے جاسوس)

.....☆.....

تن دے اُجلے من دے میلے اندروں ہورتے باہروں ہور
 چور چور کالے چور
 کدی سویرا ہون نہ دیندے جے چلدا سورج تے زور
 چور چور کالے چور
 نہیں یار ایہہ یار دے دشمن نہیں ایہہ پیار دے
 ایہہ ٹھگ ایہہ بہرو پئے دنیا ٹوں پئے چار دے
 دیکھو چہریاں اُتے رج کھاوَن دیاں مستیاں
 موت دے پاسے لئی جاندے نیں ساڈی ہتھ جیہناں دے ڈور

چور چور کالے چور
 دھرتی تے ایہہ قہر نہیں ظلماں دی ایہہ لہر نہیں
 اپنے لئے ایہہ زندگی لوکاں لئی ایہہ زہر نہیں
 لُٹدے شام سویرے ایہہ لُٹیرے بستیاں
 میرے دیس نوں لُٹ کے کھا گئے ایہہ بیدرد منافع خور
 چور چور کالے چور

(گلوکار: نور جہاں، موسیقار: وجاہت عطرے، فلم: کالے چور)

.....☆.....

مٹ جانا اسیں عشق دی خاطر پا دینی تھرتھلی
رستہ روکے لکھ زمانہ ہُن نہیں رہنا کلی
عشق دی پونی اساں جھلی جھلی

اُگ لاواں اوہناں محلاں ٹوں
جتھے پیار تے ہر کوئی ہسے
کھولی لکھاں دی لکھاں دی پیار نہ جتھے وے

عشق نے مینوں جھلیاں کینا
جھلی آں میں جھلی
عشق دی پونی اساں جھلی

تلی تے رکھ کے ہر اپنا، جدوں عشق ساہمنے آیا
زہر پیالہ ہس ہس پیتا، مرن توں نہیں گھبرایا
رہ گئی سچی پیار کہانی
جھوٹی گل نہ چلی
عشق دی پونی اساں جھٹلی

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: وجاہت عطرے، فلم: جادوگر نی)

توبہ توبہ میری جان توبہ توبہ
 پوچھا اے پیسے توں جہان توبہ توبہ
 اپنا رگر گیا انسان توبہ توبہ
 کر دے دیکھ کے شیطان توبہ توبہ

پھلاں جیہیاں جاناں دیاں کرن تجارتاں
ایتویں کدوں بندیاں شہراں چ عمارتاں
ظلماں چ ایہناں نوں اے اینیاں مہارتاں
روندی اے درندگی وی تک کے شرارتاں
لائی بیٹھے موتاں دی دکان توبہ توبہ
کردا اے دیکھ کے شیطان توبہ توبہ

سنگدل نیناں بچ ہنیرے پئے بھروے
 کم چٹے چوراں دے، اشاریاں تے کردے
 آدمی توں مار دے تے دولتاں تے مردے
 آؤن والے ویلے دے عذاب توں نہیں ڈردے
 ویچدے نیں دین تے ایمان تو بہ تو بہ
 کردا اے دیکھ کے شیطان تو بہ تو بہ

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: وجاہت عطرے، فلم: حسینوں کی بارات)

راتاں نے بنایا سانوں، ہنیریاں نے پالیا
 کیمڑا گل لاوے گا جے اساں دل لا لیا
 اپنی مٹاندا آکے جیہڑا سانوں ملدا
 کوئی وی نہیں جاند اے روگ ساڈے دل دا
 سمھناں دا غم اساں دل چ وسالیا
 راتاں نے بنایا سانوں.....

صدیاں توں ایسے طرحاں دل نوں جلانے آں
 شعلیاں چ نچنے آں محفلاں سجانے آں
 سانوں بدنامیاں نے اپنا بنا لیا
 راتاں نے بنایا سانوں.....

پیار وی جے ہو گیا، یقین کیہنوں آوے گا
یقین وی جے آ گیا تے کون اپناوے گا
سوچنی آں کاہنوں دیوا یاداں والا بالیا
راتاں نے بنایا سانوں ہنیریاں نے پالیا
کیہڑا گل لاوے گا جے دل اساں لالیا
(گلوکارہ: نور جہاں، فلم: سلطانہ ڈاکو)

پیار دیاں ڈنگیاں نوں ہور کیہنے ڈنگنا
 سولاں اُتے رُنا تے اگ وچوں لنگھنا
 اگ وچوں لنگھنا
 او دنیا اے دوزخ مینوں
 جتھے ویکھ نہ سکاں تینوں
 مر کے وی میں تینوں اللہ کولوں منگنا
 پیار دیاں ڈنگیاں نوں ہور کیہنے ڈنگنا

بھانویں چھان توں جنگل بیلے
 دل وچ وسدا ایں توں ہر ویلے
 پیار ایمان میرا 'کھندیاں کیہ سنگنا
 پیار دیاں ڈنگیاں نوں ہور کیہنے ڈنگنا

جا' نی تن دیے لیرے جا' نی
 زہر غماں دا مار مُکا' نی
 بن جا توں جا کے میرے ماہی تہتھ سنگنا
 پیار دیاں ڈنگیاں نوں ہور کیہنے ڈنگنا

(گلوکارہ: نسیم بیگم، موسیقار: رحمان ورمہ، فلم: لیلیٰ مجنوں)

.....☆.....

نال عشق دے اوہ طوفانا مٹھا نہ توں جوڑ
روز ازل توں میل اے ساڈا کوئی نہیں سکدا توڑ

پتہ دس فی ہوائے دلدار دا
میری چندڑی دے اکو غم خوار دا
پتہ دس فی ہوائے دلدار دا

تپدی ریت تے چند پئی جلدی
سینے دے وچ اگ پئی بلدی
سورج چھوٹیاں ماردا
پتہ دس فی ہوائے دلدار دا

پچھ پچھ ہاری کنڈیاں تائیں
 محرم ٹر گیا کیہڑے راہیں
 لہنی آں ڈیرا دلدار دا
 پتہ دس نی ہوائے دلدار دا

رب دا لکھ لکھ شکر مناواں
 جے قدماں وچ میں مرجاواں
 ناں کر جاواں پیار دا
 پتہ دس نی ہوائے دلدار دا
 میری چندڑی دے اکو غم خوار دا

(گلوکارہ: ملکہ ترن نور جہاں، موسیقار: رحمان ورما، فلم: لیلیٰ مجنوں)

.....☆.....

استھے مٹی ہوندے دیکھے بڑے بڑے فرعون
دائم نام اللہ دا رہنا ہاشو خاں توں کون!

ظلم نہیوں رہنا باقی، رہنا صدا پیار اوئے
جگ دیاں دولتاں دا نشہ دن چار اوئے
رہے نام اللہ دا اللہ ای اللہ

حق جیہڑے منکدے نیں حق کھوہ لین گے
 اللہ دی سونہہ ہُن کدی چُپ نہیوں رہن گے
 صدیاں توں چُپ رہ کے کھاندے رہے مار اوئے
 رہے نام اللہ دا اللہ ای اللہ

دیکھ بدنامیاں نیں اَج تینوں گھیریا!
 اپنے وی حال اُتے ہس اوئے لٹیریا
 توں وی ہُن اگ وچ زندگی گزار اوئے
 رہے نام اللہ دا اللہ ای اللہ

ظلمات دی رات ہُن بس تھوڑی دیر اے
 ہون والی ہر پاسے پیار دی سویر اے
 ٹٹ جانی دُکھاں والی کالی دیوار اوئے
 رہے نام اللہ دا اللہ ای اللہ

اوہ دیکھو ظلم دا نشاں دُگا پیا جے
 کیہنے اتھے رہنا اے تے کون اتھے رہیا جے
 کون جھل سکدا اے موت والا وار اوئے
 رہے نام اللہ دا اللہ ای اللہ

(گلوکار: مسعود رانا، قلم: ہاشو خان)

.....☆.....

صدیاں توں لگا اے بزار دیکھ لے
 میں آں کہ تُوں گنہ گار دیکھ لے
 زخماں دے پھلاں دی بہار دیکھ لے
 عزتاں دا ہوندا کاروبار دیکھ لے

اِیہہ	چھٹکدیاں	رُسوائیاں
کیہناں	نے	پائیاں
اِیہہ	اِیس	جائیاں
اسماناں	توں	آئیاں

ین ڈولیاں ین شہنایاں
 راتاں نوں ہون پرایاں
 کجے دی بھجی بھجی دھار ویکھ لے
 صدیاں توں لگا اے بزار ویکھ لے

کوئی ایسا مسیحا آوے
 دکھ دی سولی توں لاہوے
 بے غیرت گلیاں ڈھاوے
 ظلمیں دا راج مٹاوے
 اک نواں سماج بناوے
 جکڑی زنجیراں وچ نار ویکھ لے
 صدیاں توں لگا اے بزار ویکھ لے

(گلوکارہ: نور جہاں، فلم: زخمی عورت)

.....☆.....

زندگیاں دسے در نہیں مگھلے ہنجواں ہاواں نال
 قسم خدا دی کھلن گے لوہے دیاں باہواں نال

نچ نی جندے میرے
 آج نچ نچ کے مر جا
 ہر ظالم نوں مار کے
 جند وطن توں وار کے
 اُچّا ناں اپنا کر جا

سولی تے سچ کہندیاں جیہڑے ڈردے نہیں
 زندہ رہندے موت کولوں وی مردے نہیں
 دُور ہنیرے ہون گے
 ختم لئیرے ہون گے
 ایہناں ظالماں توں نہ ڈر جا
 سچ نی جندے میرے
 سچ سچ کے مر جا
 میں نہیں بچدی ایہہ مجبوری میری بچدی اے
 میرے بچدیاں لاج وطن دی بچدی اے
 آن اے پیاری جان توں
 ڈرنا کیہ طوفان توں
 ہن دُوب جا یا تر جا
 سچ نی جندے میرے
 سچ سچ کے مر جا

(گلوکارہ: نور جہاں، موسیقار: مشتاق علی، فلم: سرفروش)

.....☆.....

گُرسی

سنگدل نہیں ایہو لوک میں نہیں بُری
 مار دے نہیں ایہو راک دوجے نوں مٹھری
 خون نال میری داستاں اے بھری
 چوراں تے ڈاکوواں توں رہنی آں ڈری

سچ کہندی گُرسی سچ کہندی گُرسی
 آدمی توں کیہ کیہ نہیں کراندی گُرسی
 دوستی دی لاش توں لنگھاندی گُرسی
 خون حق داراں دا وگاندی گُرسی

رو رہیا اے یاد کر کے قتل اعتبار توں
 دیکھ لئو منافقت پُجھدی اے مزار توں
 اینویں کدوں اتھے ہتھ آؤندی کرسی

خون وچ بھجی ہوئی چابی میں نوا لئی اے
 سونے دا بدن ایہدا اندروں ایہہ کالی اے
 فیر وی زمانہ ایہدا کدوں دا سوالی اے
 آدمی تو کیہ کیہ نہیں کرائدی کُرسی
 دوستی دی لاش توں لنگھاندی کُرسی
 سچ کہندی کُرسی " سچ کہندی کُرسی

گلوکارہ: نورجہاں، موسیقار: وجاہت عطرے زیر تکمیل فلم: کُرسی

زندانوں دے در نہیں کھلے ہنجواں ہواں نال
بجناں ایہہ تاں کھلن گے لوہے دیاں باہواں نال

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو: انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، پَرنڌڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه ٻهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -
 ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)